Taal en Taalwetenschap

Antwoorden bij de opdrachten

René Appel, Anne Baker, Kees Hengeveld,
Folkert Kuiken en Pieter Muysken (redactie)

Blackwell
Publishers

© 2002 by Blackwell Publishers Ltd
a Blackwell Publishing company

Editorial Offices:
108 Cowley Road, Oxford OX4 1JF, UK
Tel: +44 (0)1865 791100
350 Main Street, Malden, MA 02148-5018, USA
Tel: +1 781 388 8250

All rights reserved. Instructors using *Taal en taalwetenschap* may reproduce material for classroom use. Otherwise, no part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or recording, except as permitted by the UK Copyright, Designs and Patents Act 1988, without the prior permission of the publisher.

First published 2002 by Blackwell Publishers Ltd

ISBN 0-631-23343-1

Set in 10/12.5pt Plantin
by Graphicraft Limited, Hong Kong
Printed and bound in Great Britain
by Tekprint, Swindon, Wiltshire

For further information on
Blackwell Publishers, visit our website:
www.blackwellpublishers.co.uk

Inhoud

1.	Van taal naar taalwetenschap	1
2.	De taalgebruiker	6
3.	Taalverwerving	11
4.	Discourse	15
5.	Taalhandelingen	20
6.	Constituenten en woordsoorten	23
7.	Enkelvoudige zinnen	30
8.	Complexe zinnen	34
9.	Woordvolgorde	38
10.	Zinsbetekenis	41
11.	Woordenschat	45
12.	Woordvorming	50
13.	Samenstellingen en uitdrukkingen	54
14.	Spreken en verstaan – spraakklanken	57
15.	Klanksystematiek en fonologische processen	61
16.	Lettergrepen, klemtoon en intonatie	65
17.	Verschillen en overeenkomsten tussen talen	69
18.	Taalvariatie	74
19.	Taalverandering	78
20.	Tweetaligheid	83

Voorwoord

Het boek *Taal en taalwetenschap* is erop gericht om kennis over de linguïstiek over te brengen volgens een probleemgerichte benadering. De hoofdtekst nodigt studenten waar mogelijk eerst uit om zelf een probleem te verkennen, alvorens de benodigde achtergrondkennis en terminologie te geven. De opdrachten bij de hoofdstukken dienen eenzelfde doel: aan de hand van concrete vraagstellingen krijgen de studenten de gelegenheid de in het hoofdstuk verworven kennis te gebruiken bij de oplossing van nieuwe problemen.

De opdrachten zijn zo gekozen en geordend dat zij de docent in staat stellen om de stof uit het betreffende hoofdstuk vanuit het perspectief van deze vraagstukken aan de orde te stellen. Daarbij is gedacht aan een didactische opzet waarbij studenten thuis een hoofdstuk lezen en de bijbehorende opdrachten maken, en de docent vervolgens in het college de opdrachten met de studenten bespreekt en deze bespreking aangrijpt om waar nodig dieper in te gaan op de in het hoofdstuk behandelde stof. Het voordeel van deze aanpak is dat studenten steeds de relatie blijven zien tussen abstracte kennis enerzijds en de concrete problemen die daarmee kunnen worden opgelost anderzijds, waardoor de stof beter beklijft.

Dit boekje bevat antwoorden bij alle in het boek opgenomen opdrachten. Per opdracht wordt eerst de vraag herhaald. Daarna staat aangegeven op welke paragraaf of paragrafen de opdracht betrekking heeft. Dan volgt een antwoord. Tenslotte worden, waar relevant, nog suggesties voor de nabespreking van de opdracht gegeven. Antwoorden op de zelftoetsvragen zijn niet opgenomen, omdat deze direct uit de tekst kunnen worden gehaald.

Dit boekje is nadrukkelijk als hulpmiddel en handreiking voor de docent bedoeld. Het is daarbij van belang te bedenken dat bij veel opdrachten meerdere antwoorden mogelijk zijn. In die gevallen dienen de gegeven antwoorden als voorbeeld van een mogelijk antwoord. Bij de suggesties hebben wij ons beperkt tot vakinhoudelijke aanbevelingen. Verdere didactische suggesties blijven buiten beschouwing. Uit het voorgaande zal echter wel duidelijk zijn geworden dat deze cursus het beste tot zijn recht komt in een lessituatie waarin studenten tot actieve participatie worden aangezet. Ook het belang van aanvullend beeld- en geluidsmateriaal mag niet worden onderschat. Omdat de vindplaats van dit materiaal moeilijk is aan te geven en de beschikbaarheid soms problematisch is, hebben we ons op dit punt moeten onthouden van aanbevelingen.

Voor de samenstelling van dit antwoordenboekje zijn de hieronder genoemde redactieleden verantwoordelijk. Bij het formuleren van de antwoorden heeft de redactie gebruik kunnen maken van materiaal dat door de auteurs van de verschillende hoofdstukken is voorbereid. Ron Prins vervulde een centrale rol in het verzamelen en bundelen van dit materiaal. Marco Last assisteerde bij het vormgeven van de tekst.

Voor verdere suggesties met betrekking tot de (behandeling van de) lesstof houden wij ons graag aanbevolen. U kunt uw eventuele suggesties richten aan: Redactie Taal en Taalwetenschap, p/a Taalwetenschap UvA, Spuistraat 210, NL-1012 VT Amsterdam.

Amsterdam, juni 2001
René Appel, Kees Hengeveld en Folkert Kuiken

1. Van taal naar taalwetenschap

Opdracht 1.1

Vraag: Ga voor jezelf na hoe de verkleinwoorden van Nederlandse zelfstandige naamwoorden worden gevormd (dus: *huis–huisje*, enzovoorts) en probeer zo de onbewuste, abstracte kennis die je hebt van de vorming van het verkleinwoord in het Nederlands expliciet te maken.

Relevante paragraaf: 1.1

Antwoord: Het is het beste om eerst twee vormen tegenover elkaar te zetten, bijvoorbeeld *huisje* tegenover *boompje*. Waarom krijgt het ene woord *-je* en het andere *-pje*? In eerste instantie zullen studenten mogelijk iets zeggen als het volgende: na een *s* komt *-je* en na een *m* komt *-pje*. Een woord als *bommetje* laat al zien dat deze 'regel' niet klopt. Vervolgens kan (aan de hand van voorbeelden) het hele systeem aan de orde komen. Globaal (en zonder op details en uitzonderingen in te gaan) is dat systeem als volgt.

– Het achtervoegsel voor het verkleinwoord is *-je*, met als varianten, *-kje*, *-pje*, *-tje* en *-etje*.
– Het achtervoegsel is *-kje* na een onbeklemtoonde *-ing*, bijvoorbeeld *woninkje*, *kettinkje*.
– Het achtervoegsel is *-pje* na *m*, als die *m* wordt voorafgegaan door bepaalde klinkers, bijvoorbeeld een sjwa (*bezempje*), een zogeheten lange klinker (*boompje*), of wanneer die *m* wordt voorafgegaan door een *r* of een *l*, bijvoorbeeld *wormpje*.
– Het achtervoegsel heeft de vorm *-tje* na een *n*, *l*, *r* of *w*, wanneer die medeklinkers worden voorafgegaan door bepaalde klinkers, bijvoorbeeld een sjwa (*tafeltje*), een *ui* (*kuiltje*) of een lange klinker (*zaaltje*).
– Het achtervoegsel heeft de vorm *-etje* na *m*, *n*, *ng*, *l* of *r*, voorafgegaan door een ongespannen of korte klinker (*kammetje*, *sterretje*).
– In alle andere gevallen is het achtervoegsel *-je*.

Suggestie: Misschien is het aardig om te laten zien dat sommige woorden twee verkleinvormen hebben, bijvoorbeeld *rugje-ruggetje* of *wegje-weggetje*. Welke vorm is dan in overeenstemming met het systeem? Soms treedt er ook klinkerverandering op, zoals in *pad-paadje* of *lot-lootje*.

Een ander voorbeeld van de 'onbewuste, abstracte kennis' van de regels van de taal: we weten dat zelfstandige naamwoorden op *-heid* altijd als bepaald lidwoord *de* krijgen en niet *het*: *de domheid*, *de vriendelijkheid*, enz. Stel dat je een nieuw woord in het Nederlands introduceert, bijvoorbeeld *klaks* (voor zaken die makkelijk met veel lawaai kunnen ontploffen of iets dergelijks). Dan kan je het hebben over '*de* klaksheid van het materiaal'.

Opdracht 1.2

Vraag: Zet een asterisk (*) naast de zinnen die ongrammaticaal zijn. Kan je uitleggen waarom ze ongrammaticaal zijn?

(a) Er loopt de vrouw op straat.
(b) Marie zei dat ik zich moest wassen.
(c) Ik heb de postbode nog niet gehoord.
(d) Jan heeft gestudeerd.
(e) Willem heeft vermoord.

Relevante paragraaf: 1.1

Antwoord:

(a) *Er loopt de vrouw op straat – *er* en *de* sluiten elkaar uit; een zin als deze kan alleen met *er* beginnen als degene die loopt onbekend of onbepaald is, zoals in 'Er loopt *een* vrouw op straat'.
(b) *Marie zei dat ik zich moest wassen – *zich* kan nooit op *ik* terugslaan, en ook niet op *Marie* omdat *Marie* in de hoofdzin en *zich* in de bijzin staat.
(c) Ik heb de postbode nog niet gehoord = grammaticaal;
(d) Jan heeft gestudeerd = grammaticaal;
(e) *Willem heeft vermoord – niet grammaticaal, want het woord *vermoorden* eist dat ook gezegd wordt wie er wordt vermoord.

Suggestie: Het is mogelijk om kort in te gaan op het feit dat er 'grensgevallen' zijn. Hoe zit het bijvoorbeeld met de zin 'Ik heb een postbode nog niet gehoord'? Grammaticaal of niet grammaticaal? En dan de zin 'Een postbode heb ik nog niet gehoord'? Voor veel mensen klinkt die zin al grammaticaler dan de eerste zin.

Opdracht 1.3

Vraag: In de voorbeelden (11) en (12) wordt het verschijnsel van de *dubbele articulatie* toegelicht met woorden die tezamen in de ene volgorde een andere betekenis hebben dan in de andere volgorde. Kan je dit principe ook toepassen op klanken?

Relevante paragraaf: 1.2

Antwoord: Ja, dit principe kan ook worden toegepast op klanken, bijvoorbeeld *pak* en *kap, navel* en *laven*, *taal* en *laat*, of *eend* en *teen*. (N.B. wijs er bij dat laatste voorbeeld op dat het om klanken gaat en niet om letters!)

Suggestie: Het is ook mogelijk om te laten zien dat combinaties van woorden, in een verschillende volgorde geplaatst, ook andere betekenissen opleveren, bijvoorbeeld *treinramp–ramptrein*; *moesappel–appelmoes* (in feite wordt hiermee vooruit gelopen op iets wat in 13.2 wordt behandeld).

Opdracht 1.4

Vraag: Stel dat je een hond honderd verschillende bevelen leert zoals *haal de krant*, of *ga liggen*. Heeft de hond dan een taal geleerd? Waarom wel of waarom niet?

Relevante paragraaf: 1.2

Antwoord: De hond heeft de regels van de taal niet geleerd: hij kan daarom ook een combinatie van commando's zonder training niet meteen begrijpen, bijvoorbeeld 'Haal eerst de krant en ga dan liggen'. Het is ook niet mogelijk om bevelen te nuanceren, dus bevelen als 'Haal de krant snel' en 'Haal de krant langzaam' begrijpt de hond niet.

Suggestie: Het is mogelijk om hier in te gaan op het feit dat het hier niet gaat om *begrijpen* versus *produceren* van taal. Kinderen die niet kunnen spreken vanwege een bepaalde neurologische stoornis (zodat ze als het ware geen 'instructies' van de hersens naar het articulatie-orgaan kunnen sturen) kunnen de regels van de taal goed leren zonder deze ooit te produceren.

Opdracht 1.5

Vraag: In welke mate zou je *haardracht* of *kapsel* ook een 'taal' kunnen noemen in de figuurlijke zin van het woord? In welke opzichten verschilt deze 'taal' van menselijke, natuurlijke talen?

Relevante paragraaf: 1.3

Antwoord: *Kapsel* is in die zin een 'taal' dat er een bepaalde betekenis mee kan worden overgedragen. Het is dus vergelijkbaar met *kleding*. Als 'taal' is *kapsel* niet te vergelijken met een natuurlijke, menselijke taal, omdat het niet de eigenschappen daarvan heeft. Zo ontbreekt het principe van de dubbele articulatie. Een bepaalde haardracht, bijvoorbeeld punk, heeft altijd dezelfde betekenis.

Opdracht 1.6

Vraag: In pantomime wordt ook gebruik gemaakt van de handen, net als in een gebarentaal. Wat is het verschil tussen pantomime en een gebarentaal van doven?

Relevante paragraaf: 1.4

Antwoord: Pantomime heeft weinig regels; het hele lichaam kan bewogen worden. Een gebarentaal is beperkt in de soort bewegingen en heeft in tegenstelling tot pantomime een bepaalde grammatica, waarin bijvoorbeeld bepaalde opeenvolgingen van gebaren vastliggen, zoals er in gesproken talen regels zijn voor de woordvolgorde.

Suggestie: Hierbij kan eventueel een passage uit de volgende videoband worden vertoond: *Gebarentaal in beeld*, *dl. 3* (Videopublicatie Taalwetenschap, UvA, 1993). Daarin wordt in Nederlandse Gebarentaal het verschil uitgelegd tussen gebarentaal en pantomime (met een 'voice over' in het Nederlands).

Opdracht 1.7

Vraag: De Nederlandse Gebarentaal is een van de vele gebarentalen in de wereld, naast bijvoorbeeld de Britse Gebarentaal (British Sign Language, BSL) en de Italiaanse Gebarentaal (LIS). Vergelijk de volgende zinnen:

(a) (NGT) MAN VROUW HELPEN
(b) (BSL) MAN HELPEN VROUW
(c) (LIS) MAN HELPEN VROUW

Wat kan je uit deze voorbeelden concluderen over de verscheidenheid in gebarentalen?

Relevante paragraaf: 1.4

Antwoord: De NGT-zin heeft het werkwoord op het eind. In de BSL- en LIS-zinnen komt het werkwoord op de tweede plaats Als deze zinnen representatief zijn voor de betreffende gebarentalen (en dat is inderdaad het geval), dan zijn er verschillen tussen gebarentalen wat betreft de volgorde, net als in gesproken talen.

Opdracht 1.8

Vraag: In het voortgezet onderwijs worden leerlingen in lessen Nederlands meestal geconfronteerd met taalstructuur middels het 'ontleden': het benoemen van zinsdelen en woordsoorten. Wat is het verschil tussen dit 'ontleden' en de meer wetenschappelijke benadering van de taalstructuur in de taalwetenschap?

Relevante paragraaf: 1.6

Antwoord: Lessen grammatica bij het vak Nederlands in het voortgezet onderwijs hebben vooral een praktische doelstelling: woorden en zinsdelen moeten worden benoemd. Van die kennis wordt dan gebruik gemaakt in het vreemde-talenonderwijs, bijvoorbeeld daar waar het gaat om de persoonlijke voornaamwoorden in het Engels of de naamvallen in het Duits (wat is het meewerkend voorwerp en wat is het lijdend voorwerp in de zin?).

In de taalwetenschap gaat het vooral om het inzicht krijgen in de structuur van de taal, d.w.z. in de regels die taalgebruikers (onbewust) kennen. Bij het opstellen van die regels kan ook gebruik worden gemaakt van allerlei termen, zoals de bovengenoemde, bijvoorbeeld in de zin 'Marieke heeft haar zus geholpen' kan je zeggen dat *haar zus* een lijdend voorwerp is, dat tussen *heeft* en *geholpen* wordt geplaatst. De zin 'Marieke heeft geholpen haar zus' voldoet niet aan de regels van het Nederlands. Bij het benoemen van zinsdelen in de schoolgrammatica komt dat volgorde-aspect, dat in de taalwetenschap een grote rol speelt, niet aan bod. Daarin gaat het alleen om het feit dat *haar zus* een lijdend voorwerp is.

Opdracht 1.9

Vraag: Opdracht (1) ging over het verkleinwoord van zelfstandige naamwoorden in het Nederlands. Binnen welk deelterrein van de taalwetenschap houdt men zich bezig met dit onderwerp?

Relevante paragraaf: 1.7

Antwoord: Op het deelterrein van de morfologie.

2. De taalgebruiker

Opdracht 2.1

Vraag: Mensen zeggen bij kennismaking over het algemeen tegen personen met een hogere status iets als 'Hoe maakt u het?'. Aan vrienden vragen ze eerder 'Hoe gaat het?' of iets dergelijks. Behoort deze 'kennis' tot hun linguïstische of tot hun communicatieve competence?

Relevante paragraaf: 2.2

Antwoord: Deze kennis – welke vormen gebruik je in welke situatie – behoort tot de communicatieve competence. De kennis van de structuur van de vormen zelf, dus dat het is 'Hoe maakt u het?' en niet iets als 'Hoe u het maakt?', is natuurlijk opgeslagen in de linguïstische competence.

Suggestie: Geef nog enkele andere voorbeelden van kennis die tot de communicatieve competence behoort, bijvoorbeeld: Hoe vraag je een onbekende persoon om een dienst ('Zou u mij misschien . . . ?'). Hoe bestel je in een chic restaurant een consumptie en hoe in een gewoon café?

Opdracht 2.2

Vraag: Kunnen de woorden *middenberm*, *populier*, *maaltijd* en *hond* ook in het netwerk in figuur 2.2 worden ingevoegd?

Relevante paragraaf: 2.2

Antwoord: Alleen *populier* kan worden ingevoegd. Het kan natuurlijk altijd zo zijn dat individuele taalgebruikers zeer persoonlijke associaties hebben, waardoor een ander woord toch in het netwerk kan worden ingevoegd. Stel dat iemand ooit een man een maaltijd in een boom heeft zien gebruiken (in een film bijvoorbeeld) en dat heeft een diepe indruk gemaakt. Sindsdien is *maaltijd* in het netwerk verbonden met *boom*.

Opdracht 2.3

Vraag: Doe het volgende 'experiment' met iemand die dit boek niet gelezen heeft. Wijs op iets wits (bijvoorbeeld een stuk papier) en vraag welke kleur dat is. Doe dat nog eens met iets anders

dat ook wit is, en bij voorkeur een derde keer met nog iets wits. Vraag vervolgens: 'Wat drinkt een koe?' De kans is redelijk groot dat het antwoord luidt: 'Melk' of dat op z'n minst de neiging bestaat om met dat woord te reageren. Hoe zou dat komen?

Relevante paragraaf: 2.2

Antwoord: Door het woord *wit* steeds te laten zeggen, wordt de kennis van dat woord geactiveerd. Er vindt activatiespreiding plaats, ook naar het woord *melk*. Dat woord wordt ook nog eens geactiveerd door *koe*. Je zou kunnen zeggen dat daardoor het woord *melk* als antwoord op de vraag als het ware voorin de mond komt te liggen.

Opdracht 2.4

Vraag: Waarom kunnen we een uiting als 'Hoegaatetemee?' over het algemeen goed interpreteren?

Relevante paragraaf: 2.4

Antwoord: Taalgebruikers maken gebruik van hun kennis van de context. Zo vullen ze de ontbrekende klanken aan.

Suggestie: Geef nog een ander voorbeeld, en schrijf bijvoorbeeld op (zonder het uit te spreken) *oppegeement* en vraag wat dat betekent. Dan zal waarschijnlijk ook blijken dat, wanneer deze woordcombinatie wordt uitgesproken, de betekenis ('op een gegeven moment') makkelijker is te achterhalen dan in de geschreven versie, mogelijk omdat we gewend zijn in gesproken taal dit soort aaneengesloten spraak waarin veel wegvalt, te interpreteren. Dat is niet – of in veel mindere mate – het geval in geschreven taal, behalve tegenwoordig bijvoorbeeld in zogenaamde SMS-taal, het verkorte Nederlands waarin ook gebruik wordt gemaakt van allerlei symbolen en afkortingen, vaak gebaseerd op het Engels, bijvoorbeeld *CU* voor 'see you'. Nederlandse voorbeelden zijn *ff* voor 'even' als afkorting van *effe* (ook al doorgedrongen in gewone schrijftaal van jongeren) en *hoest* voor 'hoe is het?'

Opdracht 2.5

Vraag: Neem de volgende twee zinnen:

(a) In de dierentuin zagen we een pasgeboren zebra.
(b) Hij vertelde heel enthousiast over de pasgeboren zebra.

Waarom zou in zin (a) *zebra* eerder worden herkend dan in zin (b)?

Relevante paragraaf: 2.4

Antwoord: Vanwege het primingeffect, dat in 2.4 aan de orde komt, wordt *zebra* in (a) eerder herkend dan in (b). Het woord *dierentuin* prikkelt of activeert ook al de woorden die daarmee zijn

verbonden. Woordherkenning wordt overigens onderzocht door hoorders een opdracht te geven. Ze krijgen dan zinnen met echte woorden zoals hierboven (a) en (b) en zinnen met nonsenswoorden, zoals in 'Hij vertelde heel enthousiast over de pasgeboren krika'. Beoordelaars moeten dan op een bepaalde knop drukken als het laatste woord van de zin een echt woord is en geen nonsenswoord. In zinnen als (a) blijken ze gemiddeld iets sneller – het is een kwestie van milliseconden – op de knop te drukken dan in zinnen als (b).

Suggestie: Geef eventueel een voorbeeld van *zebra* in een zeer onwaarschijnlijke context, bijvoorbeeld 'In de achterkamer op de tweezitsbank lag een pasgeboren zebra'. Hoe snel wordt *zebra* herkend als echt woord van het Nederlands in vergelijking met (a) en (b)? Het antwoord moet uiteraard zijn: nog iets langzamer dan in zin (b).

Opdracht 2.6

Vraag: Leg uit waarom de volgende zin als 'intuinzin' beschouwd kan worden:

Het meisje zei dat het vlees lekker vond.

Relevante paragraaf: 2.4

Antwoord: Bij deze zin wordt de hoorder/lezer op het verkeerde been gezet, omdat het woordje *het* in gesproken/geschreven taal meestal een lidwoord is als het gevolgd wordt door een zelfstandig naamwoord; hierdoor wordt *het vlees* aanvankelijk ten onrechte als een syntactische eenheid (onderwerp van de bijzin) geïnterpreteerd. Uit de rest van de zin (dus achteraf) blijkt echter dat *het* een persoonlijk voornaamwoord is en onderwerp van de bijzin is. Anders geformuleerd: de syntactische strategie levert hier (even) een verkeerde interpretatie op.

Opdracht 2.7

Vraag: Vergelijk de volgende twee Engelse zinnen:

(a) The guest expected to be late arrived.
(b) The guest arrived later than expected.

Welke zin zal het moeilijkst te begrijpen zijn? Leg uit waarom.

Relevante paragraaf: 2.4

Antwoord: Ondanks de gelijke lengte is (a) moeilijker te begrijpen dan (b), vanwege toepassing van de volgende syntactische strategie: de eerste nominale constituent van een zin is meestal het onderwerp en het eerste vervoegde werkwoord de persoonsvorm die daarbij hoort. In eerste instantie zal die strategie tot een foute interpretatie leiden, namelijk dat de gast verwachtte dat hij laat zou zijn. Bij zin (b) gaat de bovengenoemde syntactische strategie uiteraard wel op: *arrived* is de persoonsvorm die hoort bij *the guest*.

Opdracht 2.8

Vraag: Geef een verklaring van de volgende (geobserveerde) verspreking en leg uit wat deze verspreking impliceert voor het taalproductieproces.

Er haait hier 's ochtends toch ook altijd een kraan?

Relevante paragraaf: 2.5 (zie ook figuur 2.7)

Antwoord: De juiste zin is natuurlijk: 'Er kraait hier 's ochtends toch ook altijd een haan?' Wat is er misgegaan? De *h* van *haan* is verwisseld met de *kr* van *kraaien*. We nemen even aan dat de juiste zin ook zo bedoeld is en er geen fouten gemaakt zijn bij het genereren/plannen van de preverbale boodschap. De goede woorden zijn dus geactiveerd in het mentale lexicon (grammaticale codering), alleen in de fonologische codering is er iets misgegaan. Toen *haan* en *kraaien* geactiveerd werden in het mentale lexicon, werden ook de *h* en de *kr* enigszins geactiveerd als beginclusters van syllaben. Toen tijdens het maken van het fonetisch plan na *Er* het begrip 'haan' vormgegeven moest worden drong als het ware *h* voor, ten koste van *kr*. Waarom zoiets gebeurt is nooit met zekerheid te zeggen. Belangrijk is dat bij het uitspreken van de zin de spreker het eind al heeft gepland. Misschien treedt de wisseling van *kr* en *h* op door verminderde concentratie. De verspreking wordt natuurlijk in de hand gewerkt door de overeenkomstige kernen van de syllaben, met beide een *aa*.

Suggestie: Ga ook in op het feit dat er hier geen sprake is van verwisseling van losse klanken, anders zouden alleen de *k* en de *h* worden verwisseld.

Opdracht 2.9

Vraag: Probeer iemand in een 'tip-of-the-tongue-situatie' te brengen. Dit kan door een omschrijving te geven van een bekend, maar weinig voorkomend voorwerp, bijvoorbeeld 'Hoe heet ook al weer zo'n instrument met een gradenboog, waarmee je op zee op basis van de lichtinval de positie kan bepalen?' (*sextant*), of 'Hoe heet ook al weer zo'n apparaat dat met een soort slinger de maat voor het spelen van muziek aangeeft?' (*metronoom*). Noteer wat iemand weet van de woord*vorm* die op het puntje van zijn of haar tong ligt.

Relevante paragraaf: 2.5

Antwoord: Inventariseer in eerste instantie wat men geobserveerd heeft aan beschikbare kennis in een tip-of-the-tongue-situatie. Het gaat om de kennis van de *vorm* van een woord waar de spreker toch niet op kan komen. Het moet wel een woord/begrip zijn dat de spreker kent/herkent. Als iemand nog nooit van een *sextant* of *metronoom* gehoord heeft, kan hij of zij uiteraard ook niet in een tip-of-the-tongue-situatie (TOT-situatie) terechtkomen. Aspecten die de studenten zouden hebben kunnen observeren (en die de docent aan de groep kan vragen):

– welke klanken/syllaben kende men wel?
– had men een idee van de lengte van het woord (in klanken of syllaben)?
– had men een idee van de woordaccenten?

Suggestie: Het is mogelijk om als docent ook de groep studenten in een TOT-situatie te brengen. Neem een ander infrequent woord (bijvoorbeeld *tachograaf*, *stethoscoop* of iets dergelijks) en geef ze daarvan een omschrijving (als hierboven) met de nadrukkelijke instructie de kiezen op elkaar te houden.

Tachograaf: toestel dat gegevens betreffende snelheid en aantal afgelegde kilometers van auto's registreert.
Stethoscoop: hoorbuis waardoor het geluid van het hart en de longen waargenomen kan worden.

Als de studenten het woord kennen, mogen ze het (heimelijk) opschrijven. Zij die het *begrip* wel kennen, maar niet op de woord*vorm* kunnen komen, zitten in een TOT-situatie. Zij zouden in alle stilte op moeten schrijven wat ze wel van de woordvorm weten. Om de kansen op TOT-situaties te vergroten lijkt het verstandig twee of drie extra woorden achter de hand te hebben voor het geval iedereen het woord en de woordvorm kent.

Opdracht 2.10

Vraag: Als iemand bij het vertellen van een mop de clou voortijdig verklapt, in welke fase of component van het taalproductieproces maakt hij dan een fout? Licht je antwoord toe.

Relevante paragraaf: 2.5 (zie ook figuur 2.7)

Antwoord: Voor het vertellen van een mop – of een verhaal – is het nodig om datgene wat je wil gaan zeggen ('de inhoud van de preverbale boodschap') globaal te plannen. Deze planning, die onder meer de volgorde betreft van een mop of verhaal vindt uiteraard plaats in het bovenste 'hokje' van het in figuur 2.7 afgebeelde spreekproces.

3. Taalverwerving

Opdracht 3.1

Vraag: Een kind van twee jaar zegt dingen als 'Sanne vanne stoel is' (= De stoel is van Sander) en 'Poes mag wel om de deur van de hoek kijken' (= De poes mag wel om de hoek van de deur kijken). Daarnaast gebruikt hij woorden als *lichtstop* voor *stoplicht* en *sleutelauto's* in plaats van *autosleutels*. Wat zegt dit over de rol van imitatie in het taalverwervingsproces? Hoe kan je het vóórkomen van deze vormen verklaren?

Relevante paragraaf: 3.2

Antwoord: Sander maakt vormen die hij niet gehoord kan hebben in zijn omgeving. Tenminste, dat nemen we aan. Dat betekent dat hij niet zomaar een (verarmde, gereduceerde) imitatie van de taal van zijn omgeving spreekt (zie ook de tekst naar aanleiding van de voorbeelden (4) en (5) in paragraaf 3.2). Hij is kennelijk bezig zelf het taalsysteem op te bouwen, en heeft een verkeerde conclusie getrokken over de volgorde van de elementen in de geciteerde voorbeelden. Zijn fout lijkt ook niet incidenteel of toevallig, maar min of meer systematisch, vanwege het feit dat de 'eigen volgorde' voorkomt in constructies als *de hoek van de deur* en in samenstellingen als *stoplicht*.

Suggestie: De docent kan vooruitlopen op de paragrafen over tweede-taalverwerving (met name 3.5) en aan studenten vragen of ze (uit eigen ervaring) ook voorbeelden kennen bij het leren van een tweede taal. Het gaat hier dus om een systematische fout die niet het gevolg kan zijn van imitatie. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een fout als het gebruik van de *progressive form* bij werkwoorden als *to know*, dus in zinnetjes als: 'I am knowing that . . .'

Opdracht 3.2

Vraag: Beschouw de volgende interactie tussen een moeder (M) en haar kind (K). Wat kan je daaruit afleiden over de rol die interactie speelt in de taalverwerving?

M: Waar is jouw bekertje? Moet je even je bekertje pakken. Staat op je tafeltje.
K: Bekertje . . . Bekertje tafel.
M: Ja, pak het bekertje maar.

Relevante paragraaf: 3.2

Antwoord: De moeder probeert met de eerste drie zinnen de aandacht van het kind op het bekertje te richten. 'Waar is jouw bekertje?' kan een soort indirecte vraag zijn om het bekertje te pakken. Daarna expliciteert de moeder dat: 'Moet je even je bekertje pakken', en ze zegt dan nog een keer extra waar het bekertje staat. Het kind reageert door een gedeelte van de uiting van de moeder over te nemen, en de moeder gaat daar weer op door, overigens zonder de uiting van het kind expliciet te verbeteren. Het kind laat (onder meer) het lidwoord weg voor *bekertje*, en de moeder produceert in de volgende zin wel dat lidwoord.

Opdracht 3.3

Vraag: Zeg van de volgende zinnen of ze typerend zijn voor (1) de vroegtalige periode, (2) de differentiatiefase, (3) de voltooiingsfase:

(a) Ui vind mooi niet, anne ui aantekke. ('Die trui vind ik niet mooi, je moet een andere trui aantrekken.')
(b) Niete wate. ('Ik wil niet in het water.')
(c) Ze liggen wel eens, als ze moe zijn en als ze daar zin in hebben.
(d) Taart maken ikke. ('Ik ga een taart maken.')
(e) Asse mannetje rood mag niete oversteke, hè papa? ('Als het mannetje rood is, mag je niet oversteken, hè papa?')
(f) Tlitli. ('Vliegtuig.')
(g) Ik wou dat ik kon toveren, want dan kon ik toveren dat ik kon toveren.

Relevante paragraaf: 3.3

Antwoord:

(a) (begin) differentiatiefase: zinslengte (zeven woorden), werkwoord vervoegd (*vind*), wel nog veel woorden en klanken die weggelaten worden;
(b) vroegtalige periode: twee woorden, weglating eindconsonant (*wate*);
(c) voltooiingsfase: zinslengte, neven- en onderschikking;
(d) vroegtalige periode: drie woorden, woorden weggelaten, problemen met woordvolgorde;
(e) differentiatiefase: zinslengte, onderschikking, maar nog wel woorden die weggelaten worden;
(f) vroegtalige periode: één-woorduiting, klankverbastering, reduplicatie van een en dezelfde syllabe;
(g) voltooiingsfase: zinslengte, onder- en nevenschikking, ook inhoudelijk gezien een ingewikkelde zin.

Opdracht 3.4

Vraag: Is in de volgende zinnen sprake van (1) weglating, (2) overextensie of (3) overgeneralisatie?

(a) Dames en heres! ('Dames en heren!')
(b) Buike papa zie. ('Ik zie de buik van papa.')
(c) (Jeroen zegt, wijzend op een auto:) tein. ('trein.')
(d) (Hanneke noemt haar zusje Bernadette:) Bedet.
(e) Mijn papa heeft zijn arm gebreekt. ('gebroken')
(f) Kanne nie zien. ('Ik kan het niet zien.')

(g) A: Jij bent stom . . . de stomste . . . de klootzakste!
B: Jij bent zelf de klootzakste!

Relevante paragraaf: 3.3

Antwoord:

(a) overgeneralisatie (van meervoud op *-s*);
(b) weglating (van woorden);
(c) overextensie (van betekenis van het woord *trein*), tevens weglating van de *r*-klank;
(d) weglating (van klanken, hier resulterend in weglating van een hele syllabe);
(e) overgeneralisatie (van voltooid deelwoordvorming bij zwakke werkwoorden);
(f) weglating (van woorden en klanken: *nie*);
(g) overgeneralisatie (van vorming van de overtreffende trap).

Opdracht 3.5

Vraag: Onderstaand opstel is geschreven door een Nederlandse mavo-leerling (klas 2) met behulp van een woordenboek. Zoek in dit opstel voorbeelden van invloed van de moedertaal, dus van negatieve transfer vanuit het Nederlands naar het Engels.

Tina Turner
Tina Turner is a singer. She singing alone. First she was sing with her ex husband Ike Turner. He took her in his band and was marry with her. Something said: 'That I without Ike not so far was. I don't think that.' After the separate from Ike and Tina Turner was it hole long still. She said: 'If I look at the pictures from Ike and me than I was frightened to death. On the pictures it corpse that we a happy pair, but that wasn't so.'

Relevante paragraaf: 3.5

Antwoord: Enkele duidelijke voorbeelden van negatieve transfer zijn:

– that I without Ike not so far was: Nederlandse volgorde;
– was it hole long still: vertaling van 'was het heel lang stil';
– separate: vermoedelijk 'scheiden' opgezocht ('Na het scheiden van . . .') in het woordenboek en het Engelse werkwoord *separate* genoteerd;
– corpse: 'lijken' opgezocht in het woordenboek en het Engelse woord voor *lijk* (dat je in het woordenboek immers eerder tegenkomt dan *lijken*) genoteerd.

Suggestie: Vraag aan studenten of ze, bijvoorbeeld vanuit hun eigen ervaringen bij het leren van een vreemde taal, voorbeelden kunnen geven van negatieve transfer.

Opdracht 3.6

Vraag: Neem de volgende zinnetjes, gesproken door een tweede-taalverwerver van het Engels, die het Engels niet op school leert of heeft geleerd.

(a) Work not.
(b) I not work.
(c) I don't work.

Hoe worden de structuren in (a) en (b) genoemd? Zijn het zonder meer fouten of is het ook mogelijk er anders tegen aan te kijken?

Relevante paragraaf: 3.5

Antwoord: De structuren in (a) en (b) worden wel *overgangsstructuren* genoemd, die deel uitmaken van de *tussentaal* van de tweede-taalverwerver; (a) en (b) horen bij verschillende tussentaalstadia. De vormen in (a) en (b) zijn niet zonder meer als fouten te beschouwen, maar het zijn eerder (noodzakelijke) stappen onderweg naar de correcte vorm. Het idee is dat de leerder met voldoende taalaanbod en interactie in de tweede taal op een gegeven moment uit zal komen bij de correcte structuur in (c).

Opdracht 3.7

Vraag: In onderstaand fragment geeft de 42-jarige Argentijn Eduardo die tien jaar in Nederland woont zijn mening over de invoering van een identificatieplicht. Op welke punten is het taalgebruik van Eduardo gefossiliseerd?

Ik vinde dat eh een een belachelijke voorstel en dat zou voor mij heel . . . treurig zijn of heel eh . . . teleurgesteld zijn, zeg maar . . . als de Tweede Kamer zou dat met accoord gaan, met die voorstel. Eh . . . en ik vinde een heel belachelijke zaak omdat eh, en ik vinde heel raar ook dat eh in Nederland één politieke partij heeft dat voorgesteld. Omdat Nederland heeft een hele lange ervaring gehad tijdens de Tweede Wereldoorlog met een eh geselecteer eh identificatieplicht met Joden voornamelijk. . . . eh dat nu zo een voorstel al weer komen. Nou dat is één. Daarna heb ik persoonlijk de ervaring om hoe . . . eh een identificatieplicht, iden . . . identificatieplicht gebruike kan worden voor andere soort zaken. Ik kom uit een land en ik heb die ervaring in mijn land eh gehad, waar een eh identificatieplicht was in een bepaalde ogenblik gebruike tegen mensen van een bepaalde ideologie.

Relevante paragraaf: 3.5

Antwoord:

– ik vinde: ik vind;
– die voorstel;
– dat met: daarmee;
– gebruike: gebruikt;
– woordvolgorde: . . . dat een partij heeft dat voorgesteld; . . . waar een identificatieplicht was in een bepaalde ogenblik gebruike tegen mensen . . .
– bepaalde: bepaald.

Bedenk dat we niet zeker weten of Eduardo's (tweede-)taalgebruik inderdaad is gefossiliseerd. Het is natuurlijk in principe altijd mogelijk dat hij zich nog verder ontwikkelt, maar waarschijnlijk is het – gezien het feit dat hij al tien jaar in Nederland woont – niet.

4. Discourse

Opdracht 4.1

Vraag: In voorbeeld (25) in dit hoofdstuk wordt een tekstfragment gepresenteerd waarin de samenhang ontbreekt. Teksten zonder samenhang zijn kenmerkend voor mensen met schizofrenie. Zij hebben geen toegang tot een van de in hoofdstuk 2 onderscheiden soorten kennis waar mensen gebruik van maken bij het produceren en begrijpen van taal. Welk type kennis is dit?

Relevante paragrafen: 4.1, 4.5, 2.2

Antwoord: In hoofdstuk 2 worden drie soorten kennis onderscheiden: linguïstische competence, kennis van de wereld en communicatieve competence. In voorbeeld (25) zijn de afzonderlijke zinnen welgevormd en ook heeft elk van de zinnen afzonderlijk een begrijpelijke inhoud. Er is kennelijk sprake van linguïstische competence en van kennis van de wereld bij de spreker van voorbeeld (25). Het voorbeeld illustreert echter wel het ontbreken van het derde type kennis: de communicatieve competence. De regels voor taalgebruik worden niet toegepast, waardoor de tekst als geheel onbegrijpelijk wordt.

Suggestie: Geef een echt voorbeeld van taalgebruik bij schizofrenie, zoals het volgende uit David Crystal (1980), *Introduction to Language Pathology*. London: Edward Arnold, p. 158):

Therapeut: tell me Mary . . what things do you like doing?
Patiënte: I used to be in the laun. . . .
I was
I don't know
they carried on a bit
but I don't know
I might be going back
Monday the second
I don't know
it'll be bank holiday here
I don't know
the following week
Sunday
Monday week I think

Opdracht 4.2

Vraag: Kijk naar het volgende korte dialoogje. Blijkens zijn antwoord verbindt Bert een conversationele implicatuur aan Sharons vraag. Welke? En welke conversationele implicatuur zou Sharon met Berts antwoord kunnen verbinden?

Sharon: Zal ik maar alleen naar de ouderavond gaan?
Bert: Nu zeg je alweer dat ik geen zin heb.

Relevante paragrafen: 4.2

Antwoord: Letterlijk genomen vraagt Sharon alleen maar of ze alleen naar de ouderavond zal gaan. Maar binnen de ons niet bekende context verbindt Bert aan deze vraag een andere strekking: volgens hem geeft Sharon met deze vraag te kennen dat hij niet mee wil. En Sharon kan uit Berts reactie opmaken dat hij ontkent dat hij geen zin heeft.

Opdracht 4.3

Vraag: Volgens de aanname van relevantie sluit een reactie altijd aan bij de vorige taaluiting van de gesprekspartner. Leef je bij de volgende dialoog in de rol van de hoorder in. Wat zou B met zijn reactie op A's vraag duidelijk willen maken? En wat zou A willen uitdrukken met zijn reactie op B's reactie?

A: Wanneer ga je je band nu eens plakken?
B: Moest jij niet bij je moeder langs?
A: De spruitjes waren zeker weer te gaar.

Relevante paragrafen: 4.3

Antwoord: Op het eerste gezicht hebben de uitingen van A en B niet veel met elkaar te maken. De aanname van relevantie dwingt sprekers echter een zinnige interpretatie van een uiting in de betreffende context te reconstrueren. De reactie van B zou door A makkelijk geïnterpreteerd kunnen worden als een poging van B om aan te geven dat A zich met zijn eigen zaken moet bemoeien en maar beter snel kan vertrekken. B bereikt dit effect door totaal niet op A's opmerking te reageren en het vertrek van A te suggereren. De reactie van A kan vervolgens door B worden opgevat als een poging van A om duidelijk te maken dat hij B behoorlijk chagrijnig vindt. A bereikt dit effect door een mogelijke oorzaak van B's gemoedstoestand te noemen. De bovenstaande conversatie zou bij deze interpretatie ongeveer als volgt kunnen worden herschreven:

A: Wanneer ga je je band nu eens plakken?
B: Bemoei je met je eigen zaken!
A: Wat ben jij chagrijnig zeg!

Suggestie: Merk op dat voor de interpretatie van conversaties waarin de letterlijke inhoud sterk afwijkt van de bedoelingen van de sprekers, de zinsintonatie een belangrijke rol speelt. Dit onderwerp komt aan de orde in hoofdstuk 16.

Opdracht 4.4

Vraag: In de volgende mop wordt aan een aanname van het coöperatieprincipe niet voldaan. Welke?

Een boer ontmoet een andere boer en zegt: 'Hoi, Jan, mijn ezel heeft een zware darminfectie. Dat had de jouwe een tijd geleden ook? Wat had je hem toen gegeven?' 'Terpentine', bromt Jan. Een week later komen ze elkaar weer tegen. De eerste boer is kwaad. 'Ik gaf mijn ezel terpentine zoals je zei en nu is hij dood.' 'De mijne ook', zegt Jan.

Relevante paragrafen: 4.3

Antwoord: Boer Jan houdt zich niet aan de kwantiteitsaanname. De eerste boer hoopt in antwoord op zijn vraag van boer Jan te vernemen wat hij tegen de darminfectie van zijn ezel moet ondernemen. Boer Jan vertelt alleen wat hij zijn ezel gegeven heeft toen die een darminfectie had, namelijk terpentine; hij verzwijgt dat zijn ezel daarna gestorven is. Daarmee onthoudt hij de andere boer essentiële informatie: hij geeft te weinig informatie.

Opdracht 4.5

Vraag: Welk van de onderstaande koppels is geen opeenvolgend paar? Licht je antwoord toe.

(a) vra*ag–ant*woord
(b) gro*et–wed*ergroet
(c) vra*ag–wed*ervraag
(d) mededeli*ng–ont*kenning
(e) verzo*ek–af*wijzing

Relevante paragraaf: 4.4

Antwoord: Opeenvolgende paren bestaan uit typen gespreksbeurten die elk door een andere spreker worden voortgebracht, waarbij het eerste type gespreksbeurt het tweede type oproept. Het paar *vraag–wedervraag* (c) voldoet niet aan deze karakterisering: in een vraag ligt niet besloten dat de toegesprokene met een wedervraag zal reageren. Zo'n reactie is een doorbreking of onderbreking van het opeenvolgende paar. Ook het koppel *mededeling–ontkenning* is geen opeenvolgend paar: er is niets in een mededeling qua mededeling dat een ontkenning oproept. En dat is de kern van het begrip 'opeenvolgend paar': het eerste type beurt heeft een zodanig karakter dat het het tweede type beurt oproept.

Opdracht 4.6

Vraag: Wat zijn de opeenvolgende paren in het volgende dialoogje?

A: Heb je een pen bij je?
B: (kijkt in borstzak) Blauw of rood?
A: Blauw.
B: (geeft blauwe pen aan) Alsjeblieft.

Relevante paragraaf: 4.4

Antwoord: Voorbeelden (20) en (21) in hoofdstuk 4 laten zien dat de beurten waaruit opeenvolgende paren bestaan niet altijd direct op elkaar volgen, maar onderbroken kunnen worden door andere opeenvolgende paren. Bovenstaande dialoog illustreert dit verschijnsel en heeft de volgende structuur:

A: Verzoek
  B: Vraag
  A: Antwoord
B: Acceptatie van verzoek

Om aan het verzoek van A te kunnen voldoen heeft B eerst aanvullende informatie nodig. Nadat hij deze gekregen heeft kan hij voldoen aan het verzoek.

Opdracht 4.7

Vraag: Probeer in een gesprek met iemand die je goed kent zo lang mogelijk de beurt te houden. Welke middelen gebruik je om de beurt te houden? Hoe lang houd je het vol? Hoe reageert je gesprekspartner? Schrijf je ervaringen op.

Relevante paragraaf: 4.4

Antwoord: Deze opdracht is open geformuleerd en vraagt naar de ervaringen van studenten in een concreet gevoerd gesprek. Die ervaringen kunnen uiteraard nogal uiteenlopen. Toch zal er ook iets algemeens over te zeggen zijn. De belangrijkste strategie om de beurt te houden is ervoor te zorgen dat er geen hiaat valt tussen twee uitingen. Dat kan door een eventuele korte pauze te vullen met woordjes zoals een langerekt *eh* of door uitingen met elkaar te verbinden door woordjes zoals *want* en *dus* en *enne*. Het gebruik van deze woordjes suggereert dat de spreker nog iets toe te voegen heeft aan wat hij al gezegd heeft. Over de mogelijke reacties van de hoorder kan weinig algemeens gezegd worden. Het interessantst is eigenlijk de vraag op welke punten in het gesprek de gesprekspartner het gevoel krijgt dat hij 'er niet tussen komt'.

Opdracht 4.8

Vraag: Wat klopt er niet aan het volgende tekstfragment?

Pieter is van plan om te verhuizen en zijn broer komt een paar dagen helpen. Hij ziet er wel tegenop.

Relevante paragraaf: 4.5

Antwoord: Net als in de voorbeelden (28) en (30) in hoofdstuk 4 is er hier sprake van een situatie waarin het pronomen *hij* twee mogelijke antecedenten heeft, namelijk *Pieter* en *zijn broer*. Daardoor is niet duidelijk wie van de twee er nu eigenlijk tegen de verhuizing opziet. Een manier om deze

ambiguïteit op te lossen is in plaats van een pronomen te gebruiken het betreffende tekstelement te herhalen.

Opdracht 4.9

Vraag: Met welke elke twee cohesieve middelen wordt in de volgende zin samenhang gecreëerd?

Ik heb een cabrio gekocht, een rode, en ben van plan daarmee naar Turkije te rijden.

Relevante paragrafen: 4.5, 6.4, 8.6

Antwoord: Dit voorbeeld bevat twee voorbeelden van ellips en één voorbeeld van anaforische verwijzing. De voorbeelden van ellips zijn de volgende: (i) na de woorden *een rode* moet het nomen *cabrio* worden gedacht; (ii) tussen de woorden *en* en *ben* moet het subjectspronomen *ik* worden gedacht. Het voorbeeld van anaforische verwijzing betreft het woord *daarmee*, dat verwijst naar het antecedent *een rode cabrio*. Het effect van het gebruik van deze cohesieve middelen is goed te zien wanneer ze uit het voorbeeld verwijderd worden. Het resultaat is dan:

Ik heb een cabrio gekocht, een rode *cabrio*, en *ik* ben van plan *met die rode cabrio* naar Turkije te rijden.

5. Taalhandelingen

Opdracht 5.1

Vraag: Welke van de volgende werkwoorden is een performatief werkwoord: *vertrouwen*, *vragen*, *gebruiken*, *concluderen*?

Relevante paragraaf: 5.2

Antwoord: Een werkwoord is een performatief werkwoord wanneer het (i) in de tegenwoordige tijd, (ii) met een subject in de eerste persoon en (iii) eventueel gecombineerd met het woord *hierbij*, het taalhandelingskarakter van de zin waarin het voorkomt tot uitdrukking brengt. Om bovenstaande vraag te beantwoorden moeten dus eerst zinnen met de genoemde werkwoorden worden gevormd:

(a) Hierbij vertrouw ik je.
(b) Hierbij vraag ik je of je mij wilt helpen verhuizen.
(c) Hierbij gebruik ik jouw nieuwe fiets.
(d) Hierbij concludeer ik dat de verdachte schuldig is.

In de gevallen (2) en (4) houdt het uitspreken van de zin in dat wat het werkwoord noemt, tot stand wordt gebracht: met (2) wordt de vraag gesteld, met (4) wordt de conclusie getrokken. De werkwoorden *vragen* en *concluderen* zijn dus performatieve werkwoorden. Er is geen conventie die maakt dat je door het uitspreken van (1) iemand kunt vertrouwen. Het werkwoord *vertrouwen* is dus geen performatief werkwoord. Wat (3) betreft: de betekenis van *gebruiken* heeft geen betrekking op iets dat door middel van taal tot stand kan worden gebracht, en is dus ook geen performatief werkwoord.

Opdracht 5.2

Vraag: Elk van de onderstaande zinnen schendt een geslaagdheidsvoorwaarde van de taalhandeling *beloven*. Probeer voor elk van die zinnen aan te geven wat de geschonden voorwaarde is.

(a) Ik beloof je dat morgen de zon opgaat.
(b) Ik beloof je dat ik je morgen niet zal vermoorden.
(c) Ik beloof je dat ik je morgen help verhuizen, maar ik ga morgen de hele dag naar het strand.

Relevante paragraaf: 5.2

Antwoord: Bij (a) verplicht de spreker zich tot iets waarop hij geen invloed kan uitoefenen, iets dat los van zijn bemoeienissen toch wel gebeurt. Een belofte moet betrekking hebben op iets waarvoor de spreker kan zorgen dat het gebeurt.

Bij (b) verplicht de spreker zich tot iets dat normaal gesproken ook al zonder de belofte het geval zou zijn (er laat zich natuurlijk een situatie denken, bijvoorbeeld in maffiakringen, waarbij iemand kan verwachten dat hij op een bepaald moment vermoord wordt; in zo'n situatie kan (b) wel als belofte dienst doen). Een belofte moet betrekking hebben op iets dat zonder de belofte niet zou gebeuren.

Bij (c) belooft de spreker iets, maar zegt meteen erop dat hij niet van plan is om zich eraan te houden. Bij een belofte moet de spreker op het moment van de belofte oprecht van plan zijn om zich, voor zo ver in redelijkheid mogelijk, aan zijn belofte te houden.

Opdracht 5.3

Vraag: In onderstaande zinnen heeft het gecursiveerde woord het zinsaccent. Lees de zinnen hardop en ga na wat er problematisch is aan de informatiestructuur van deze zinnen.

(a) KPN heeft vorig jaar een winst van meer dan een miljard gulden *geboekt*.
(b) Door de daling van de olieprijzen hoeven veel gasverbruikers minder te *betalen*.
(c) De staatssecretaris is met een nieuw wetsvoorstel naar buiten *gekomen*.

Relevante paragraaf: 5.3

Antwoord: De informatiestructuur heeft betrekking op de informatieve waarde van verschillende zinselementen. Het element met de grootste informatiewaarde, de informatieve kern, heet de 'focus'. In gesproken taal valt het zinsaccent op deze constituent. In de drie voorbeelden (a-c) correspondeert deze vormelijke aanduiding van de focus niet met de informatieverdeling. *Geboekt*, *betalen* en *gekomen* dragen het zinsaccent, maar maken geen deel uit van de informatieve kern van de betreffende zin. In (a) is dat *een winst van meer dan een miljard gulden*, in (b) *minder*, en in (c) *een nieuw wetsvoorstel*.

Opdracht 5.4

Vraag: In dit hoofdstuk worden onder andere geslaagdheidsvoorwaarden en pragmatische gepastheid besproken. In elk van de onderstaande zinnen is er sprake van een schending van een geslaagdheidsvoorwaarde óf van schending van pragmatische gepastheid. Leg voor elk van deze zinnen uit om welk type schending het gaat.

(a) Huisarts tegen een patiënt: Doe open die mond!
(b) Huisarts tegen een patiënt: Hierbij sommeer ik u uw mond te openen.
(c) Rechter tegen een verdachte: U dient al mijn vragen te beantwoorden door te zwijgen.
(d) Rechter tegen een verdachte: Je liegt dat je scheel ziet.

Relevante paragrafen: 5.2, 5.4

Antwoord: Geslaagdheidsvoorwaarden bepalen onder welke omstandigheden een uiting kan gelden als een bepaalde taalhandeling. Pragmatische gepastheid heeft betrekking op de sociale situaties waarin een bepaald taalelement gebruikt kan worden.

(a) Schending van pragmatische gepastheid: als taalhandeling is (a) een bevel, maar gelet op de sociale situatie wordt die te informeel onder woorden gebracht. Een arts wordt geacht tegenover zijn patiënt meer beleefdheid en afstand in acht te nemen.
(b) Schending van een geslaagdheidsvoorwaarde: als taalhandeling is (b) een aanmaning om te voldoen aan een verplichting. Het openen van de mond is normaal gesproken echter geen verplichting die een arts af kan dwingen bij zijn patiënten.
(c) Schending van een geslaagdheidsvoorwaarde: het is het recht van een verdachte om te zwijgen, maar geen plicht. Het zwijgen kan dus niet worden opgedragen.
(d) Schending van pragmatische gepastheid: het woord *liegt* en de *uitdrukking liegen dat je scheel ziet* zijn zeer informeel, en daarom niet passend in de zeer formele situatie van een rechtbankzitting.

Opdracht 5.5

Vraag: Probeer zo precies mogelijk te omschrijven wat het gebruik van de vormen *u* en *jij* bepaalt. Vergelijk dat met de regels die gelden voor aanspreekvormen in een andere taal die je kent.

Relevante paragraaf: 5.4

Antwoord: Omdat er veel variatie is in het gebruik van *u* en *jij* kunnen de antwoorden op het eerste deel van de vraag sterk uiteenlopen. Factoren die een rol kunnen spelen zijn leeftijd (*oud–jong*), aard van de relatie (bijvoorbeeld *ouder–kind*, *docent–student*, *klant–winkelbediende*), klasse (*hoog–laag*), graad van formaliteit (*vergadering–borreltafelgesprek*). In de tussen haakjes gegeven voorbeelden is het gebruik van *u* waarschijnlijker in alle eerstgenoemde gevallen.

Ook bij het tweede deel van de vraag kunnen de antwoorden uiteenlopen, afhankelijk van de gekozen taal. Enkele voorbeelden: in het Engels wordt het onderscheid tussen een beleefde en een familiaire aanspreekvorm niet gemaakt in het pronominale systeem; in het Duits wordt onder collega's relatief vaak *Sie* en niet *du* gebruikt, terwijl de laatste vorm onder familieleden dominant is.

6. Constituenten en woordsoorten

Opdracht 6.1

Vraag: Om de psychologische realiteit van syntactische regels of elementen aan te tonen zijn wel zogenaamde klik-experimenten uitgevoerd. Bij één zo'n experiment kregen proefpersonen de volgende zinnen aangeboden, waarbij ze op de plaats van het *-teken een klik te horen kregen:

(i) Your hope of marrying An*na was surely impractical.
(ii) In her hope of marrying An*na was surely impractical.

(a) Waarom zouden proefpersonen de plaats van de klik in zinnen zoals (i) en (ii) meestal op een andere plaats waarnemen dan in werkelijkheid het geval is?
(b) Naar welke kant zal de klik in (i) en (ii) waarschijnlijk 'verplaatst' worden?

Relevante paragraaf: 6.2

Antwoord:

(a) De klik wordt subjectief op een andere plaats waargenomen, omdat proefpersonen de neiging hebben om constituenten als eenheid te verwerken. De proefpersonen willen als het ware niet gestoord worden wanneer ze met een zinsdeel bezig zijn. In (i) is dat *Your hope of marrying Anna* en in (ii) *In her hope of marrying*. Merk op dat de zinnen vanaf *hope* identiek zijn.
(b) Omdat de dichtstbijzijnde constituentsgrens in (i) achter *Anna* ligt en in (ii) vóór *Anna*, 'verplaatst' de hoorder de klik in (i) naar rechts en in (ii) naar links.

Opdracht 6.2

Vraag: Verdeel de volgende zinnen in constituenten en geef daarbij aan of het om een nominale, een verbale, een adjectivische of een adverbiale constituent gaat.

(a) De jonge verpleegkundige verleidde de rijke patiënt met doorzichtige praatjes.
(b) Op een mooie zomerdag fietste het bejaarde echtpaar per tandem naar het strand.
(c) Om de vier jaar wordt in Kassel een belangrijke kunsttentoonstelling georganiseerd.

Relevante paragrafen: 6.2 en 6.3

Antwoord:

(a)	de jonge verpleegkundige	NC
	verleidde met doorzichtige praatjes	VC
	de rijke patiënt	NC
	jonge	AdjC
	doorzichtige praatjes	NC
	doorzichtige	AdjC
	rijke	AdjC
(b)	een mooie zomerdag	NC
	fietste	VC
	het bejaarde echtpaar	NC
	tandem	NC
	het strand	NC
	mooie	AdjC
	bejaarde	AdjC
(c)	vier jaar	NC
	wordt georganiseerd	VC
	Kassel	NC
	een belangrijke kunsttentoonstelling	NC
	vier	AdjC
	belangrijke	AdjC

Suggestie: Wijs studenten zonodig op de verplaatsings- en vervangingstest met behulp waarvan constituenten kunnen worden vastgesteld.

Sommige constituenten worden door andere onderbroken; in (a) wordt *verleidde met doorzichtige praatjes* onderbroken door *de rijke patiënt* en in (c) *wordt georganiseerd* door *in Kassel* en *een belangrijke kunsttentoonstelling*. Bij opdracht 4 wordt nader op dit punt teruggekomen.

Opdracht 6.3

Geef in onderstaande constituenten het hoofd en de modificeerder aan:

(a) een hard gelag
(b) een hart van goud
(c) een glas cola
(d) opvallend aardig
(e) aardig opvallend

Relevante paragraaf: 6.4

Antwoord:

(a) een hard gelag
Hoofd: gelag
Modificeerder: hard
(b) een hart van goud
Hoofd: hart
Modificeerder: van goud
(c) een glas cola
Hoofd: glas
Modificeerder: cola
(d) opvallend aardig
Hoofd: aardig
Modificeerder: opvallend
(e) aardig opvallend
Hoofd: opvallend
Modificeerder: aardig

Opdracht 6.4

In dit hoofdstuk zijn drie manieren gepresenteerd met behulp waarvan je de constituentstructuur van een zin kunt weergeven. Kies een van deze drie manieren en geef de constituentstructuur van de volgende zin:

De slecht voorbereide minister antwoordde het Tweede-Kamerlid ronduit onbeschoft.

Relevante paragraaf: 6.5

Antwoord: *Inspringmethode*

Zin: De slecht voorbereide minister antwoordde het Tweede-Kamerlid ronduit onbeschoft.
NC: de slecht voorbereide minister
Hoofd: minister
AdjC: slecht voorbereide
Hoofd: voorbereide
AdvC: slecht
Hoofd: slecht
VC: antwoordde ronduit onbeschoft
Hoofd: antwoordde
AdvC: ronduit onbeschoft
Hoofd: onbeschoft
AdvC: ronduit
Hoofd: ronduit
NC: het Tweede-Kamerlid
Hoofd: Tweede-Kamerlid

Haakjesmethode

[[de [[slecht$_{H}$]$_{AdvC}$ voorbereide$_{H}$]$_{AdjC}$ minister$_{H}$]$_{NC}$ [antwoordde$_{H}$ [[ronduit$_{H}$]$_{AdvC}$ onbeschoft$_{H}$]$_{AdvC}$]$_{VC}$ [het Tweede-Kamerlid$_{H}$]$_{NC}$]$_{Z}$

Boommethode

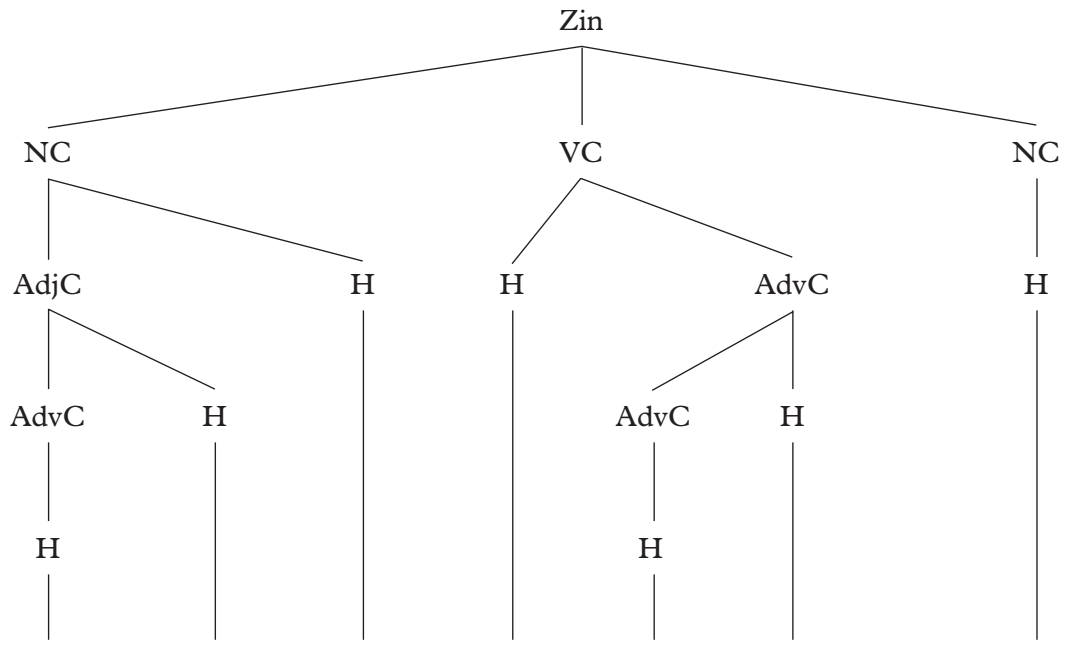

(De) slecht voorbereide minister antwoordde ronduit onbeschoft (het) Tweede-Kamerlid

Suggestie: Net als bij opdracht 2 hebben we hier te maken met een constituent die onderbroken wordt: de VC *antwoordde ronduit onbeschoft* wordt onderbroken door de NC *het Tweede-Kamerlid*. De plaatsingstest die in 6.2 besproken is, stelt dat constituenten over het algemeen in hun geheel geplaatst worden. Dit voorbeeld en die uit opdracht 2 laten zien dat constituenten ook wel eens discontinu gerealiseerd kunnen worden. Later komt discontinuïteit van constituenten nader aan de orde in paragraaf 9.10 over discontinue werkwoordsclusters.

Bij de toepassing van de haakjesmethode en de boommethode moet de discontinue constituent in de lineaire volgorde continu gemaakt worden. Dit kan aanleiding zijn om het onderscheid tussen de feitelijke zin en de abstracte structuur ervan aan de orde te stellen. In het boek wordt verder niet op dit onderscheid ingegaan.

Opdracht 6.5

Vraag: Geef de constituentstructuur van de volgende zin. Gebruik daarvoor een methode die je *niet* gekozen hebt bij opdracht 4.

Ik heb een heel erg jonge hypotheekadviseur ontmoet.

Relevante paragraaf: 6.5

Antwoord: *Inspringmethode*

Zin: Ik heb een heel erg jonge hypotheekadviseur ontmoet.
- NC: ik
  - Hoofd: ik
- VC: heb ontmoet
  - Hoofd: ontmoet
- NC: een heel erg jonge hypotheekadviseur
  - Hoofd: hypotheekadviseur
  - AdjC: heel erg jonge
    - Hoofd: jonge
    - AdvC: heel erg
      - Hoofd: erg
      - AdvC: heel
        - Hoofd: heel

Haakjesmethode

$[[\text{ik}_{H}]_{NC}$ $[\text{heb ontmoet}_{H}]_{VC}$ $[\text{een}$ $[[[\text{heel}_{H}]_{AdvC}$ $\text{erg}_{H}]_{AdvC}$ $\text{jonge}_{H}]_{AdjC}$ $\text{hypotheekadviseur}_{H}]_{NC}]_{Z}$

Boommethode

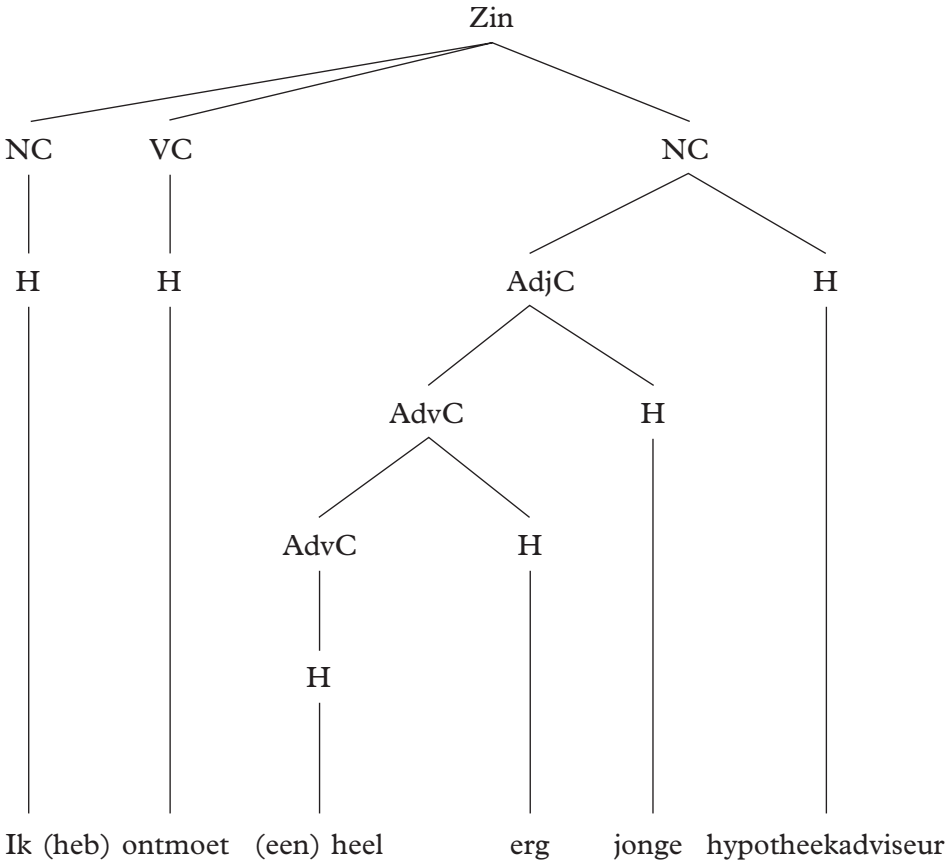

Suggestie

(a) Net als bij opdracht 2 en 4 is bij dit voorbeeld sprake van een discontinue VC.
(b) Het woordje *heb* wordt net als *een* niet ontleed/benoemd, omdat het functiewoorden zijn.

Opdracht 6.6

Vraag: Een bepaald type afasiepatiënten spreekt op de manier die geïllustreerd wordt in het volgende fragment. In dit fragment zijn onverstaanbare woorden weergegeven met XXX.

Proefleider: Wat doet u meestal overdag?
Patiënt: Ja . . . ja . . . ja . . . oe . . . wezen, beetje handwerk . . . XXX.
Proefleider: Een beetje lezen?
Patiënt: Ja . . . wezen . . . ha . . . ha . . . handwerk . . .
Proefleider: Ja.
Patiënt: Ja . . . ja.
Proefleider: Wat handwerk . . . wat maakt U dan?
Patiënt: XXX. [Gaat met de vinger op en neer en lacht.]
Proefleider: Oh ja.
Patiënt: Nee, nee, nee.
Proefleider: Met de naald . . . ja?
Patiënt: Jaal . . .
Proefleider: Ja . . .
Patiënt: Ja . . . XXX wer . . . ja.
Proefleider: Wat doet U nog meer overdag?
Patiënt: Lezen . . . schrijven . . .
Proefleider: Schrijven?
Patiënt: Ja.
Proefleider: Ja.
Patiënt: Schrijven . . . ja. . . . ja . . . ja.
Proefleider: Letters schrijven.
Patiënt: Letters schrijven . . .

Wat valt je op aan de taal van deze patiënt wanneer je je concentreert op het gebruik van de woordsoorten?

Relevante paragrafen: 6.7 en 6.8

Antwoord: Opvallend is dat in het taalgebruik van deze afasiepatiënt vrijwel uitsluitend inhoudswoorden worden gebruikt, en geen functiewoorden. De status van het woordje *ja* is overigens niet zo duidelijk. De vraag of interjecties zoals *ja* inhouds- of functiewoorden zijn, is niet aan de orde geweest in dit hoofdstuk.

Opdracht 6.7

Vraag: Geef in onderstaande zinnen van elk woord aan tot welke woordsoort deze behoort:

Ik houd vreselijk veel van de zoon van het staatshoofd.

Relevante paragrafen: 6.7 en 6.8

Antwoord:

ik	Inhoudswoord, Hoofd NC	(pro-)nomen
houd	Inhoudswoord, Hoofd VC	verbum

vreselijk	Inhoudswoord, Hoofd AdvC	adverbium
veel	Inhoudswoord, Hoofd AdvC	adverbium
van	Functiewoord, verbindt NC met deel van de zin	adpositie
de	Functiewoord, specificeert constituent	partikel
zoon	Inhoudswoord, Hoofd NC	nomen
van	Functiewoord, verbindt NC met deel van de zin	adpositie
het	Functiewoord, specificeert constituent	partikel
staatshoofd	Inhoudswoord, Hoofd NC	nomen

Suggestie: De woorden *vreselijk* en *veel* worden hier adverbiaal gebruikt en moeten daarom als adverbia geclassificeerd worden. Los van dit feitelijke gebruik kennen deze woorden echter ook een adjectivisch gebruik, waardoor ze soms ook als adjectivum geclassificeerd moeten worden.

Opdracht 6.8

Vraag: Ga na of er in onderstaande zinnen sprake is van preposities, postposities, conjuncties en partikels.

(a) Ik weet zeker dat hij niet komt.
(b) Nou, als hij niet komt, kan hij van mij het dak op.
(c) Toen hij zijn zin niet kon krijgen, liep hij kwaad de deur uit.

Relevante paragraaf: 6.8

Antwoord:

(a) Ik weet zeker dat hij niet komt.

dat	verbindt twee zinnen met elkaar	conjunctie

(b) Nou, als hij niet komt, kan hij van mij het dak op.

als	verbindt twee zinnen met elkaar	conjunctie
van	adpositie die voorafgaat aan een NC en een verbinding legt tussen de NC en een ander deel van de zin	prepositie
het	geeft specificatie van *dak*	partikel
op	adpositie die volgt op een NC en een verbinding legt tussen de NC en een ander deel van de zin	postpositie

(c) Toen hij zijn zin niet kon krijgen, liep hij kwaad de deur uit.

toen	verbindt twee zinnen met elkaar	conjunctie
de	specificeert *deur*	partikel
uit	adpositie die volgt op een NC en een verbinding legt tussen de NC en een ander deel van de zin	postpositie

7. Enkelvoudige zinnen

Opdracht 7.1

Vraag: Geef van elk van de volgende woorden aan hoeveel argumenten het heeft:

(a) beperken
(b) broer
(c) wandelen
(d) ziek

Relevante paragrafen: 7.2 en 7.3

Antwoord:

(a) beperken: tweeplaatsig (*iemand* beperkt *iets*)
De boer beperkte de schade.
*De boer beperkte.
*Beperkte de schade.
(b) broer: tweeplaatsig (*iemand* is broer van *iemand* anders)
Jan is de broer van Karel.
*Jan is de broer.
*Is de broer van Karel.
(c) wandelen: eenplaatsig (*iemand* wandelt)
Sofie wandelt.
*Wandelt.
(d) ziek: eenplaatsig (*iemand* is ziek)
Sofie is ziek.
*Is ziek.

Opdracht 7.2

Vraag: Geef van de gecursiveerde zinsdelen aan of het een predikaat, een argument of een adjunct is. Beredeneer je antwoord.

(a) *De dokter* is niet thuis.
(b) *Als dokter* moet ik u waarschuwen tegen het roken.
(c) De voorzitter is *dokter*.

Relevante paragraaf: 7.2

Antwoord:

(a) De constituent *de dokter* is een argument, omdat deze constituent vereist wordt door het eenplaatsige predikaat *thuis*.
(b) De constituent *als dokter* is een adjunct, omdat deze constituent niet vereist wordt door het drieplaatsige predikaat *waarschuwen*.
(c) De constituent *dokter* is een predikaat. Het specificeert een eigenschap van een andere constituent in de zin, namelijk het argument *de voorzitter*.

Suggestie: Wijs de studenten erop dat in de tekst (en ook bij de beantwoording van deze vraag) steeds eerst wordt vastgesteld wat het predikaat van de zin is.

Opdracht 7.3

Vraag: Benoem de semantische rollen van de participanten in de volgende zinnen. Geef ook aan wat hun grammaticale rollen zijn.

(a) De chimpansee bewerkte de kokosnoot met zijn tanden.
(b) De verstekeling werd door de kapitein overboord gezet.
(c) De ringen werden door de getuige aan de bruidegom overhandigd.

Relevante paragrafen: 7.4 en 7.5

Antwoord:

(a)	De chimpansee	bewerkte	de kokosnoot	met zijn tanden.
	Agens-Subject		Patiens-Object	Instrument
(b)	De verstekeling	werd	door de kapitein	overboord gezet.
	Patiens-Subject		Agens	
(c)	De ringen	werden	door de getuige	aan de bruidegom overhandigd.
	Patiens-Subject		Agens	Recipiens

Opdracht 7.4

Vraag: Bekijk de volgende Indonesische zinnen:

Indonesisch

(a) John mem-buka pintu itu.
John *actief*-openen deur die
'John opende die deur.'
(b) Pintu itu di-buka (oleh John).
deur die *passief*-openen (door John)
'Die deur werd geopend (door John).'
(c) Pintu itu ter-buka.
deur die *intransitief*-openen
'Die deur is open.'

Beschrijf systematisch de verschillen en overeenkomsten tussen deze zinnen wat betreft valentie en Subject.

Relevante paragrafen: 7.5 en 7.6

Antwoord: In deze opdracht gaat het om het verschil tussen passivisering en valentiereductie. Zin (a) is een actieve transitieve zin, zin (b) is de passieve tegenhanger van (a), en zin (c) is zin (a) na toepassing van valentiereductie. De cruciale verschillen en overeenkomsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Valentie	*Subject*
(a)	Transitief	Agens
(b)	Transitief	Patiens
(c)	Intransitief	Patiens

Opdracht 7.5

Vraag: Valentiereductie is slechts één manier waarop het ene verbum van het andere kan worden afgeleid. Hoe zou je de afleiding van het zogenaamde causatieve werkwoord in (b) van het niet-causatieve werkwoord in (a) kunnen beschrijven:

Hongaars

(a) Mari kimos-t-a a ruhák-at.
Marie-*nominatief* wassen-*verleden*-3.*enkelvoud* de kleren-*accusatief*
'Marie waste de kleren.'

(b) Péter Mari-val kimos-at-t-a a ruhák-at.
Peter.*nom* Marie-*instrument* wassen-*causatief-verleden-3.enkelvoud* de kleren-*accusatief*
'Peter liet Marie de kleren wassen.'

Relevante paragraaf: 7.6

Antwoord: Deze opdracht vraagt de nodige creativiteit. Zin (b) wordt afgeleid van zin (a) middels het niet in het boek behandelde proces van *valentie-extensie*, het tegenovergestelde van *valentiereductie*. Dat hier sprake is van valentie-extensie kan worden vastgesteld door per zin te bepalen hoeveel argumenten het predikaat vereist. In (a) vereist *kimos* 'wassen' twee argumenten (*iemand* wast *iets*), in (b) vereist *kimosat* 'laten wassen' drie argumenten (*iemand* laat *iemand* anders *iets* wassen).

Opdracht 7.6

Vraag: In welke van de volgende zinnen is sprake van coreferentialiteit?

(a) Peter herinnerde zich niet dat hij gevallen was.
(b) Ik pas me wel bij jou aan.
(c) Ze heeft het hem duidelijk verteld.
(d) Hij heeft die meevaller helemaal te danken aan zichzelf.
(e) Op zich kan het geen kwaad als je hem een keer de waarheid zegt.

Relevante paragraaf: 7.7

Antwoord:

(a) *Zich* verwijst hier niet naar een referent, maar er is sprake van één werkwoord *zich herinneren*; er is dus geen sprake van coreferentialiteit (het is niet mogelijk te zeggen **Peter herinnerde zichzelf* . . .).
(b) *Me* verwijst hier niet naar een referent, maar er is sprake van één werkwoord *zich aanpassen*; er is dus geen sprake van coreferentialiteit (het is niet mogelijk te zeggen **Ik paste mezelf aan* . . .).
(c) *Ze*, *het* en *hem* verwijzen niet naar eenzelfde referent; er is dus geen sprake van coreferentialiteit.
(d) *Hij* en *zichzelf* verwijzen naar dezelfde referent; er is dus sprake van coreferentialiteit.
(e) *Het*, *je* en *hem* verwijzen niet naar dezelfde referent; er is dus geen sprake van coreferentialiteit. De woordgroep *op zich* vervult in deze zin de functie van adverbiale constitutent met de betekenis 'zonder de omstandigheden in aanmerking te nemen, los van iets anders beschouwd'.

8. Complexe zinnen

Opdracht 8.1

Vraag: Geef de constituentstructuur van de volgende zinnen weer:

(a) Ik geloof dat Karel de man die daar loopt geslagen heeft.
(b) Als het regent, komt ze niet.
(c) Dat de gevierde acteur haar met mooie woorden probeerde in te palmen, deed haar niets.

Relevante paragraaf: 8.2

Antwoord:

(a) Zin: Ik geloof dat Karel de man die daar loopt geslagen heeft.
  NC: ik
    Hoofd: ik
  VC: geloof
    Hoofd: geloof
  Zin: dat Karel de man die daar loopt geslagen heeft
    NC: Karel
      Hoofd: Karel
    NC: de man die daar loopt
      Hoofd: man
      Zin: die daar loopt
        NC: die
          Hoofd: die
        AdvC: daar
          Hoofd: daar
        VC: loopt
          Hoofd: loopt
    VC: geslagen heeft
      Hoofd: geslagen
(b) Zin: Als het regent, komt ze niet.
  Zin: als het regent
    NC: het
      Hoofd: het
    VC: regent
      Hoofd: regent
  VC: komt
    Hoofd: komt

NC: ze
Hoofd: ze
AdvC: niet
Hoofd: niet

(c) Zin: Dat de gevierde acteur haar met mooie woorden probeerde in te palmen, deed haar niets.
Zin: dat de gevierde acteur haar met mooie woorden probeerde in te palmen
NC: de gevierde acteur
Hoofd: acteur
AdjC: gevierde
Hoofd: gevierde
NC: haar
Hoofd: haar
NC: mooie woorden
Hoofd: woorden
AdjC: mooie
Hoofd: mooie
VC: probeerde in te palmen
Hoofd: inpalmen
VC: deed
Hoofd: deed
NC: haar
Hoofd: haar
NC: niets
Hoofd: niets

Opdracht 8.2

Vraag: Wat is de *functie* van de ingebedde zinnen in de volgende voorbeelden:

(a) Karel ging de deur uit [om boodschappen te doen].
(b) Mijn [al jaren niet meer werkende] buurman heeft een huisje in Spanje gekocht.

Relevante paragraaf: 8.2

Antwoord:

(a) Adjunct. De ingebedde zin is dus een adverbiale zin.
(b) Modificeerder (binnen een NC). De ingebedde zin is dus een relatieve zin.

Suggestie: Gebruik hierbij tabel 8.1.

Opdracht 8.3

Vraag: Wat is de *vorm* van de ingebedde zinnen in de volgende voorbeelden:

(a) Ik wil [thuisblijven].
(b) Ik weet [dat je liever thuisgebleven was].
(c) Ik heb een hekel aan [dat voortdurende thuisblijven van Charlotte].

Relevante paragraaf: 8.3

Antwoord:

(a) Infinitiefconstructie.
(b) Finiete ingebedde zin.
(c) Nominalisatie.

Opdracht 8.4

Vraag: Heeft het Nederlands participia? Zo ja, zijn deze adjectivisch, adverbiaal, of beide? Illustreer je antwoord met voorbeelden.

Relevante paragraaf: 8.3

Antwoord: Het Nederlands heeft participia (het verleden deelwoord en het tegenwoordig deelwoord) die zowel adjectivisch als adverbiaal gebruikt worden. Voorbeelden van het verleden deelwoord zijn:

(a) een *gebroken* man (adjectivisch gebruikt)
(b) *Gebroken* verliet hij de rechtszaal. (adverbiaal gebruikt)

Voorbeelden van het tegenwoordig deelwoord:

(c) een *zingend* meisje (adjectivisch gebruikt)
(d) *Zingend* huppelde ze de kamer in. (adverbiaal gebruikt)

Opdracht 8.5

Vraag: Zeg van elk van de volgende zinnen of deze al dan niet een vorm van coördinatie bevat:

(a) Ze keek alsof ze het in Keulen hoorde donderen.
(b) De minister bracht eerst een bezoek aan Bagdad en vervolgens aan Teheran.
(c) Hij was het niet met haar eens, maar durfde het niet te zeggen.
(d) Bij het aanmaken van de sla gebruiken de meeste mensen olie en azijn.
(e) Dat ik ooit nog eens de loterij zou winnen, had ik nooit durven dromen.

Relevante paragrafen: 8.5 en 8.6

Antwoord:

(a) In deze zin is sprake van inbedding, dus niet van coördinatie.
(b) In deze zin is sprake van coördinatie van de adverbiale constituenten *aan Bagdad* en *aan Teheran*.
(c) In deze zin is sprake van coördinatie van twee hoofdzinnen (met samentrekking).
(d) In deze zin is sprake van coördinatie van twee nominale constituenten (*olie* en *azijn*).
(e) In deze zin is sprake van inbedding, dus niet van coördinatie.

Opdracht 8.6

Vraag: Is er in de volgende zinnen sprake van (a) equi-deletie, (b) samentrekking, (c) beide, of (d) geen van beide? Beredeneer je antwoord.

(a) Charles believed Peter to be ill.
(b) Franka at haring, Ewout-Jan een broodje gezond en Nikita ook.

Relevante paragrafen: 8.4 en 8.6

Antwoord: In zin (a) is noch sprake van equi-deletie, noch van samentrekking. Daarentegen hebben we hier te maken met raising. De zin is in feite een alternatieve weergave van (i):

(i) Charles believed that Peter was ill.

Hier zien we dat het ingebedde werkwoord een eigen Subject heeft, namelijk Peter, zodat er geen sprake kan zijn van equi-deletie. Hiertegen zou iemand kunnen inbrengen dat ná raising *Peter* Object is geworden van de hoofdzin, waardoor er wél sprake is van coreferentialiteit tussen het Object van de hoofdzin en het Subject van de ingebedde zin. Dit argument gaat echter niet op, omdat na raising de ingebedde zin geen eigen Subject meer heeft, wat blijkt uit het feit dat de gegeven zin niet geparafraseerd kan worden als:

(ii) *Charles believed Peter that Peter was ill.

Zin (b) is een voorbeeld van samentrekking, omdat er sprake is van het onuitgedrukt blijven van een (identiek) predikaat: in het tweede deel van de zin is *at* weggelaten en in het derde deel *at een broodje gezond*.

Suggestie: Vraag studenten wat Nikita at: haring of een broodje gezond? Het antwoord is: een broodje gezond; bij samentrekking wordt steeds een verbinding gelegd met het voorgaande deel van de zin.

9. Woordvolgorde

Opdracht 9.1

Vraag: Welke zinnen zijn mogelijk met de volgende woorden:

in / haard / zitten / warm / mensen / de / 's winters / land / een / weinig / bij / er

Relevante paragraaf: 9.1

Antwoord: Er zijn veel zinnen mogelijk met de gegeven woorden. We geven geen uitputtende lijst van alle mogelijkheden, maar noemen er enkele:

In een warm land zitten er 's winters weinig mensen bij de haard.
's Winters zitten er in een warm land weinig mensen bij de haard.
's Winters zitten er weinig mensen bij de haard in een warm land.
Er zitten 's winters weinig mensen bij de haard in een warm land.
Er zitten 's winters in een warm land weinig mensen bij de haard.
Zitten er 's winters in een warm land weinig mensen bij de haard?
Zitten er 's winters weinig mensen bij de haard in een warm land?

Suggestie: Deze opdracht is ter introductie van het onderwerp woordvolgorde bedoeld. Het basisidee van deze opdracht is dat de constituenten van een zin verschillende plaatsen kunnen innemen (maar niet alle, zoals in *Weinig mensen bij de haard in een warm land 's winters er zitten.), terwijl de woordvolgorde binnen een constituent veel strakker beregeld is. Aan de hand van deze opdracht kunnen verbanden worden gelegd naar paragraaf 9.2 (bewerende zinnen), 9.3 (basisvolgorde) en 9.4 (zinstype, vraagzinnen).

Opdracht 9.2

Vraag: Jasmijn verwerft de woordvolgorderegels van het Nederlands op de volgende manier (tussen haakjes staat steeds de leeftijd in jaren en maanden, dus 1;11 = 1 jaar en 11 maanden):

(a) Poes bal pakke. (1;11)
(b) (Ik) kan niet pakke. (1;11)
(c) Die wil alle beeste pakke. (3;0)
(d) Poes pakt mij trui. (3;0)

Wat zeggen deze voorbeelden over de verwerving van de plaats van het predikaat door Nederlandse kinderen?

Relevante paragraaf: 9.3

Antwoord: Op de leeftijd 1;11 jaar plaatst Jasmijn het predikaat (*pakke*) in hoofdzinnen in zinsfinale positie. Alleen hulpwerkwoorden (*kan*) worden in de tweede positie geplaatst. Op driejarige leeftijd worden persoonsvormen (*wil*, *pakt*) in de tweede positie geplaatst, of deze nu wel (*pakt*) of geen (*wil*) predikaat zijn. Alleen niet-finiete werkwoordsvormen (*pakke*) worden nog in zinsfinale positie geplaatst.

Opdracht 9.3

Vraag: Het Nederlands heeft eigenschappen van talen met het predikaat in een middenpositie én van talen met het predikaat in een eindpositie. Welke verschijnselen in de volgende zin horen bij welk type?

Ik weet dat Jan de kamer in gelopen is.

Relevante paragrafen: 9.3 en 9.5

Antwoord: Eigenschappen van talen met het predikaat in middenpositie:

– het predikaat van de hoofdzin (*weet*) staat in middenpositie.

Eigenschappen van talen met het predikaat in een eindpositie:

– het predikaat van de ingebedde zin staat in de eindpositie (*gelopen*);
– het hulpwerkwoord volgt op het predikaat in de bijzin (*gelopen is*);
– de postpositie *in*.

Opdracht 9.4

Vraag: Het volgende voorbeeld is afkomstig uit het Samoaans. Voorspel op basis van dit voorbeeld of het Samoaans preposities of postposities heeft.

Na	pa'ū	le	teine.
verleden tijd	vallen	het	meisje

'Het meisje viel.'

Relevante paragraaf: 9.9

Antwoord: Preposities. Dit volgt uit het feit dat het predikaat in de eerste positie in de zin staat.

Opdracht 9.5

Vraag: Hoe verklaar je de plaatsing van de Object-constituent in de volgende zin:

Ik heb het boek gevonden dat jij wilde lezen.

Relevante paragraaf: 9.10

Antwoord: Hier is sprake van extrapositie van een relatieve zin. Uitgaande van de basisvolgorde in hoofdzinnen van het Nederlands (*Subject–Hulpwerkwoord–Object–Predikaat*) zou je de volgende zin verwachten:

(i) Ik heb het boek dat jij wilde lezen gevonden.

Hoewel niet ongrammaticaal, komt hier een complexe Object-constituent in een middenpositie terecht, waardoor de zin als geheel moeilijker te verwerken is. Om deze reden wordt de constituent naar rechts verplaatst.

10. Zinsbetekenis

Opdracht 10.1

Vraag: De volgende zin is meerduidig:

Marie is die nacht bevallen.

(a) Welke drie interpretaties heeft deze zin?
(b) De meerduidigheid van de zin heeft zowel met woordbetekenis als met zinsbetekenis te maken. Leg dit voor elk van de drie interpretaties uit.

Relevante paragraaf: 10.1

Antwoord: In deze opdracht gaat het er vooral om te oefenen met het onderscheid tussen woordbetekenis en zinsbetekenis. De gevraagde interpretaties bij (a) zijn de volgende:

(i) 'Marie heeft die nacht een kind gekregen.'
(ii) 'Marie heeft die nacht prettig gevonden.'
(iii) 'De omgang met Marie tijdens die nacht werd door een of meerdere niet nader genoemde personen prettig gevonden.'

Het verschil tussen (i) tegenover *(ii)–(iii)* heeft te maken met de betekenis van het woord *bevallen* ('een kind krijgen' tegenover 'als prettig ervaren worden'). Het verschil tussen (ii) en (iii) heeft te maken met de vraag welke constituent als subject wordt geïnterpreteerd. In (ii) is *die nacht* subject, in (iii) is *Marie* subject.

Opdracht 10.2

Vraag: Illustreer het principe van de compositionaliteit door drie paren van voorbeelden te geven waarin dezelfde woorden in verschillende volgordes tot verschillende betekenissen leiden.

Relevante paragraaf: 10.2

Antwoord: Ook hier zijn weer vele antwoorden mogelijk:

(i) Ahmet wandelde het dorp in./Ahmet wandelde in het dorp.
(ii) Een irritant jongetje gilt./Een jongetje gilt irritant.

(iii) Ik wist dat Marco niet kwam./Ik wist niet dat Marco kwam.
(iv) Een tweedehands fiets is beter dan niets./Niets is beter dan een tweedehands fiets.

Opdracht 10.3

Vraag: In welk opzicht verschilt de referentie van *een tweedehands auto* in de volgende drie zinnen?

(a) Hij rijdt in een tweedehands auto.
(b) Hij wil in een tweedehands auto rijden.
(c) Een tweedehands auto geeft altijd problemen.

Relevante paragraaf: 10.3

Antwoord: In hoofdstuk 10 worden vier soorten referentie onderscheiden, waarvan er hier drie worden geïllustreerd. In (a) is er sprake van specifiek/indefiniete referentie. De referent is bekend aan de spreker, maar niet identificeerbaar voor de hoorder. Zin (b) illustreert niet-specifiek/categoriale referentie. Het gaat om een referent die niet bekend is aan de spreker, en er wordt gerefereerd naar een willekeurig lid van de klasse van tweedehands auto's. Zin (c), ten slotte, is een voorbeeld van generieke referentie. Opnieuw gaat het om een referent die niet bekend is aan de spreker, maar nu wordt gerefereerd naar de klasse van tweedehands auto's als geheel.

Suggestie: Bespreek deze opdracht aan de hand van Figuur 10.2. Deze figuur staat toe stapsgewijs de voorbeelden te analyseren.

Opdracht 10.4

Vraag: Geef van de gecursiveerde pronomina in onderstaande tekst aan of ze deiktisch of anaforisch gebruikt worden.

Marleen en Arie zaten op een terrasje, toen er een oude bekende van *hen* langs liep. 'Kijk, daar gaat Stan', zei Arie en *hij* riep *hem*. 'Hé, lang niet gezien, hoe gaat het met *jullie*?' antwoordde de voorbijganger, terwijl *hij* zich omdraaide. '*Ik* ben inmiddels vader', vertelde Arie opgewekt. 'En weet *je* wie de moeder is?' '*Zij*, neem *ik* aan', antwoordde Stan, terwijl *hij* even naar Marleen keek.

Relevante paragraaf: 10.4

Antwoord: Pronomina worden deiktisch gebruikt wanneer ze direct verwijzen naar een in de gesprekssituatie aanwezige referent. Zij worden anaforisch gebruikt wanneer ze terugverwijzen naar een antecedent in de tekst. In bovenstaande tekst zijn de gecursiveerde verwijzingen als volgt te benoemen:

(a) *hen* verwijst anaforisch, met *Marleen en Arie* als antecedent;
(b) *hij* verwijst anaforisch, met Arie als antecedent;
(c) *hem* verwijst anaforisch, met *Stan* als antecedent;

(d) *jullie* verwijst deiktisch;
(e) *hij* verwijst anaforisch, met *de voorbijganger* als antecedent;
(f) *ik* verwijst deiktisch;
(g) *je* verwijst deiktisch;
(h) *zij* verwijst deiktisch;
(i) *ik* verwijst deiktisch;
(j) *hij* verwijst anaforisch, met *Stan* als antecedent.

Suggestie: Merk op dat de pronomina voor de eerste en tweede persoon alleen deiktisch gebruikt kunnen worden. Dat is een gevolg van het feit dat ze alleen in de gesprekssituatie zelf geïnterpreteerd kunnen worden.

Opdracht 10.5

Vraag: Geef van de gecursiveerde verba in onderstaande tekst aan of ze absolute of relatieve tempus uitdrukken. Benoem de tempus zo specifiek mogelijk.

Gisteren *kwam* ik Gijs tegen. Hij *zei* dat hij net naar de kapper *was geweest* en dat hij erg ontevreden *was* over het resultaat. 'Ik *loop* compleet voor gek met dit kapsel', *zei* hij. 'Morgen *ga* ik terug en reken maar dat ik die kapper de waarheid *zal vertellen*, de amateur! Maar ik *wil* niet langer voor schut lopen, dus geloof maar dat ik me tegen die tijd allang door een ander opnieuw *zal hebben laten knippen*!'

Relevante paragraaf: 10.5

Antwoord: Er is sprake van absolute tempus als de tijd waarop de beschreven gebeurtenis heeft plaatsgevonden gepresenteerd wordt in relatie tot het spreekmoment. Wanneer de beschreven gebeurtenis in de tijd geplaatst wordt ten opzichte van een ander moment dan het spreekmoment, spreekt men van relatieve tempus. In bovenstaande tekst zijn de gecursiveerde verwijzingen als volgt te benoemen:

(a) *kwam* drukt absolute tempus uit;
(b) *zei* drukt absolute tempus uit;
(c) *was geweest* drukt relatieve tempus uit;
(d) *loop* drukt absolute tempus uit;
(e) *zei* drukt absolute tempus uit;
(f) *ga* drukt absolute tempus uit;
(g) *zal vertellen* drukt absolute tempus uit;
(h) *wil* drukt absolute tempus uit;
(i) *zal hebben laten knippen* drukt relatieve tempus uit.

Suggestie: Analyseer met de studenten een passage met veel flashbacks zoals die in een roman voor kan komen. Een voorbeeld van zo'n passage staat hieronder. Merk op dat, wanneer eenmaal is geïndiceerd dat het om een flashback gaat via de voltooid verleden tijd, daarna weer de verleden tijd kan worden gebruikt, vaak ook als stilistische afwisseling.

Hij stond achter Madelon in de rij voor de bioscoopkassa. Ze had nu een kort, piekerig kapsel. De vorige keer had ze lang haar gehad. Dat was in de kantine van DataTech geweest. Hij had haar

toen gevraagd of ze zijn website al had gezien. 'Nee,' zei ze, 'maar ik zal binnenkort eens kijken wat je ervan gemaakt hebt.' Hij tikte haar nu op haar schouder. 'Hé, heb je hem al bezocht?' Ze schrok even en draaide zich om. 'O, ben jij het?'

Opdracht 10.6

Vraag: Bedenk vier voorbeelden die de vier in dit hoofdstuk onderscheiden situatietypen (handeling, proces, positie, toestand) illustreren.

Relevante paragraaf: 10.6

Antwoord: Hier zijn oneindig veel antwoorden mogelijk. Door de tests geïllustreerd in *(43)–(44)* en *(49)–(50)* te gebruiken kunnen deze geanalyseerd worden. Enkele voorbeelden:

(a) Handeling:	Charles liep naar de trein.	
	Charles liep langzaam naar de trein.	+dynamisch
	Loop snel naar de trein, Charles!	+controle
(b) Proces:	Charles viel voorover.	
	Charles viel langzaam voorover.	+dynamisch
	*Val voorover, Charles!	*–controle*
(c) Positie:	Charles beheerste zich.	
	*Charles beheerste zich langzaam.	*–dynamisch*
	Beheers je, Charles!	+controle
(d) Toestand:	Charles was buiten zinnen.	
	*Charles was langzaam buiten zinnen.	*–dynamisch*
	*Wees buiten zinnen, Charles!	*–controle*

11. Woordenschat

Opdracht 11.1

Vraag: Wijs aan wat de lexicale woorden zijn in:

(a) De bestuurder vergat voor de zoveelste keer bij de halte te stoppen.
(b) Kartonnen melkpakken zijn slechter voor het milieu dan flessen.

Relevante paragraaf: 11.4

Antwoord:

(a) bestuurder, vergat, keer, halte, stoppen;
(b) kartonnen, melkpakken, slechter, milieu, flessen.

Suggestie: Lexicale woorden komen overeen met de in paragraaf 6.7 behandelde inhoudswoorden, grammaticale woorden met de in 6.8 besproken functiewoorden. Sommige studenten zullen misschien het woord *zoveelste* als lexicaal woord bestempelen. Het is theoretisch mogelijk om tot in het oneindige bij de halte te stoppen, waardoor het lijkt dat we te maken hebben met een open, uitbreidbare klasse van woorden. Met betrekking tot dit punt kan terugverwezen worden naar paragraaf 6.8 waarin gesteld is dat alleen inhoudswoorden als hoofd van een constituent kunnen optreden. Met het woord *zoveelste* is dat niet mogelijk.

Opdracht 11.2

Vraag: Wat zijn de grammaticale woorden in:

(a) Bram heeft gevraagd of het nieuwe softwareprogramma deze problemen niet kent.
(b) De twee vogels vlogen hoog in de lucht.

Relevante paragraaf: 11.4

Antwoord:

(a) heeft, of, het, deze;
(b) de, twee, in, de.

Suggestie: Zie de suggestie bij opdracht 1. Wat daarbij over *zoveelste* is gezegd, geldt ook voor het woord *twee* in zin (b).

Opdracht 11.3

Vraag: In de volgende zinnen zijn de belangrijkste accenten in de zin onderstreept.

(a) De ministers hebben het akkoord over het milieu getekend.
(b) De ministers hebben het akkoord over het milieu getekend.

Welke accentueringen zijn aannemelijk en welke niet?

Relevante paragraaf: 11.4

Antwoord: Het gaat in (a) en (b) om accenten in de zin en niet om woordaccenten. De accenten in (a) zijn aannemelijk, omdat ze betrekking hebben op inhoudswoorden. Inhoudswoorden vormen de kern van de betekenis van een zin als geheel. Functiewoorden kunnen weggelaten worden (bijvoorbeeld in krantenkoppen), maar inhoudswoorden niet. Een uiting als (b), waarbij alleen de grammaticale woorden accent hebben, is dan niet aannemelijk.

Suggestie: Neem een willekeurige krant (dit kan natuurlijk ook een buitenlandse krant zijn) en laat de studenten vaststellen welke (grammaticale) woorden in de koppen zijn weggelaten.

Opdracht 11.4

Vraag: Hebben we in respectievelijk (a), (b) en (c) te maken met een of meer lemma's?

(a) *limbo* plaats van afzondering.
limbo oorspronkelijk Zuid-Amerikaanse dans waarbij men met een achterwaarts gebogen lichaam onder een lat door danst die steeds wat lager wordtgelegd.
limbo (jeugdtaal) Limburger.
(b) *straat* openbare, gebaande weg, inz. verharde weg tussen de rijen huizen in de bebouwde kom.
straat zee-engte.
straat opeenvolgende reeks van speelkaarten.
(c) *gordijn* voorhangsel ter afsluiting of bedekking zoals voor deur-openingen, vensters e.d.
gordijn afhangend weefsel van draden onder de hoed van zekere paddenstoelen.
gordijn hoofdwal die twee bolwerken of bastions verbindt.
gordijn beschutte beplanting.

Relevante paragraaf: 11.5

Antwoord:

(a) drie lemma's (de betekenissen van de drie woorden zijn niet met elkaar verbonden).
(b) twee lemma's (er is sprake van een verband tussen de eerste twee betekenissen van het woord straat, maar niet tussen deze twee en de derde betekenis).
(c) één lemma (de verschillende betekenissen van het woord zijn met elkaar verbonden).

Suggestie: De vraag of we met een of meer lemma's te maken hebben, is niet altijd even gemakkelijk te beantwoorden. Een woordenboek kan uitkomst bieden, maar niet altijd. Van Dale geeft voor *limbo* drie lemma's; *straat* in de eerste en tweede betekenis zijn als aparte lemma's opgenomen, terwijl de derde betekenis ontbreekt; de betekenissen van *gordijn* zijn onder één lemma opgenomen. Bij het laatste woord kan men discussiëren over de vraag of dit terecht is.

Opdracht 11.5

Vraag: In een subcorpus van het Eindhovense corpus (zie 11.6) vinden we de volgende frequenties:

achter	208
als (conjunctie)	2057
dat (conjunctie)	5049
demonstreren	2
kamer	133
symbool	113

Op grond waarvan zou je de soms aanzienlijke verschillen in frequentie kunnen verklaren?

Relevante paragraaf: 11.6

Antwoord: Grammaticale woorden (ofwel functiewoorden: gesloten, dus beperkte klasse van woorden) hebben een hogere frequentie dan lexicale woorden (inhoudswoorden). *Achter*, *als* en *dat* zijn grammaticale woorden, *demonstreren*, *kamer* en *symbool* zijn lexicale woorden.

Suggestie: Merk op dat de frequentie van de verschillende grammaticale woorden wel verschilt: *als* en vooral *dat* hebben een veel hogere frequentie dan *achter*. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de klasse van preposities groter is dan die der conjuncties.

Het subcorpus van het Eindhovens corpus waarnaar verwezen wordt is het subcorpus geschreven taal. Laat de studenten raden welke woorden zich in de toptien van dit corpus bevinden en hoe het komt dat het juist die (types) woorden zijn. De oplossing is:

(1)	de	(6)	in
(2)	van	(7)	is
(3)	een	(8)	te
(4)	en	(9)	niet
(5)	het	(10)	met

Opdracht 11.6

Vraag: Welke informatie zou het theoretisch lexicon moeten bevatten voor het correct gebruik van de volgende woorden in het Nederlands?

(a) lachen
(b) hersens
(c) denken
(d) begeerd

Relevante paragraaf: 11.7

Antwoord:

(a) lachen verbum (eenplaatsig);
(b) hersens nomen, komt alleen in het meervoud voor;
(c) denken verbum (dacht, gedacht), een- of tweeplaatsig, met vaste prepositie: denken aan;
(d) begeerd adjectivum (meer begeerd, meest begeerd, en niet *begeerder, *begeerdst).

Opdracht 11.7

Vraag: Welke semantische relatie bestaat er tussen de volgende woorden, de relatie van hyponymie, synonymie of antonymie? Raadpleeg zonodig een woordenboek.

(a) kachel – haard
(b) opank – schoen
(c) zwaar – licht
(d) doorschijnend – opaak
(e) haargras – struisgras
(f) liniaal – regelet

Relevante paragraaf: 11.8

Antwoord:

(a) *kachel* en *haard* zijn synoniemen;
(b) *opank* is een soort (zomer)*schoen*, dus een hyponiem van *schoen*;
(c) *zwaar* en *licht* zijn antoniemen;
(d) *doorschijnend* en *opaak* zijn antoniemen;
(e) *haargras* is een soort *struisgras*, dus een hyponiem van *struisgras*;
(f) *liniaal* en *regelet* zijn synoniemen.

Suggestie: Om de opdracht goed te kunnen beantwoorden moet bekend zijn wat de woorden *opank*, *opaak*, *haargras*, *struisgras* en *regelet* betekenen.

Opdracht 11.8

Welke connotaties hebben de volgende woorden voor jou?

(a) *werkster–interieurverzorgster–poetsvrouw*
(b) *agent–smeris–diender*
(c) *sloot–aquatisch ecolint*

Relevante paragraaf: 11.8

Antwoord: Het antwoord op deze vraag is vrij subjectief. Laat de studenten maar zeggen welke connotaties zij hebben. Bijvoorbeeld:

(a)	werkster:	neutrale benaming voor vrouw die schoonmaakwerkzaamheden doet; degelijk; hard werkend;
	interieurverzorgster:	deftige, eufemistische benaming voor werkster; trendy; clean;
	poetsvrouw:	pejoratieve benaming voor werkster; iemand die alleen maar poetst en het vieze werk opknapt;
(b)	agent:	neutrale benaming voor iemand die bij de politie werkt;
	smeris:	informele, min of meer minachtende benaming voor agent; iemand die vooral achter boeven en dieven aanzit;
	diender:	agent die zijn taak als een ambtenaar uitvoert; zich strikt aan de regels houdend; term die door agenten onder elkaar wordt gebezigd.
(c)	sloot:	waterafscheiding tussen twee landerijen; aangelegd; platteland; eenden en kikkers;
	aquatisch ecolint:	benaming voor de aanwezigheid van water in een luxe woonwijk; stads; milieu; aanlegsteiger en terras.

Suggestie: Het is aardig even in te gaan op voorbeelden die studenten ongetwijfeld zelf kennen van benamingen voor zaken die hetzelfde aanduiden, maar een andere connotatie hebben.

12. Woordvorming

Opdracht 12.1

Vraag: Welke van de volgende woorden zijn ongeleed?

banaan, kwastje, vergroot, deur, spinazie, gevaarlijk

Relevante paragraaf: 12.2

Antwoord: De woorden *banaan*, *deur* en *spinazie* zijn ongeleed, dat wil zeggen dat ze niet verder in delen zijn op te splitsen. De andere woorden daarentegen kunnen wel worden opgesplitst (*kwast-je*, *ver-groot* en *gevaar-lijk*) en zijn daarom geleed.

Opdracht 12.2

Vraag: Welke van de volgende woorden zijn meervoudig geleed?

verwerkbaar, spiegelingetje, schilderij

Relevante paragraaf: 12.2

Antwoord:

Het woord *verwerkbaar* is meervoudig geleed: [[ver[werk]]baar].
Het woord *spiegelingetje* is meervoudig geleed: [[[spiegel]ing]etje]
Het woord *schilderij* is niet meervoudig geleed: [[schilder]ij]

Opdracht 12.3

Vraag: Op grond waarvan kan je aannemelijk maken dat *pianiste* van *pianist* is afgeleid en niet andersom?

Relevante paragraaf: 12.2 en 12.3

Antwoord: In het algemeen wordt ervan uitgegaan dat morfologisch complexere vormen van minder complexe zijn afgeleid. In dat opzicht is *pianiste* complexer dan *pianist*, want het heeft een morfeem meer, dat correspondeert met een systematisch betekenisverschil (vergelijk *student–studente*, *archeoloog–archeologe*, etc.). Merk op dat deze redenering niet voor alle manlijke vormen en hun vrouwelijke equivalenten opgaat (vergelijk *medewerker–medewerkster*, *mentor–mentrix*).

Opdracht 12.4

Vraag: Met welke woordklasseveranderende derivatie hebben we te maken in:

(a) werk – werking
(b) brand – brandbaar
(c) vrouw – vrouwelijk
(d) zwem – zwemster

Relevante paragraaf: 12.4

Antwoord:

(a) V → N
(b) V → Adj
(c) N → Adj
(d) V → N

Suggestie: Merk op dat de woorden *brandbaar* en *vrouwelijk* in het Nederlands adjectivum dan wel adverbium kunnen zijn, afhankelijk van hun functie in de zin.

Opdracht 12.5

Vraag: Op basis van de woordvormingsregels van het Nederlands kunnen we het woord *dirigeerder* van *dirigeer* afleiden. Waarom doen sprekers van het Nederlands dit echter niet?

Relevante paragraaf: 12.4

Antwoord: Omdat het Nederlands het woord *dirigent* al kent. Er is dus al een lexicaal element beschikbaar. De vorming van het woord *dirigeerder* wordt hierdoor geblokkeerd.

Opdracht 12.6

Vraag: Het Duits gebruikt bij nomina verschillende vormen om het meervoud uit te drukken. Zo worden vrouwelijke nomina in het meervoud voorzien van *-en*, terwijl (onregelmatige) onzijdige nomina *-er* krijgen:

Duits:

(a) Tür – Türen
'deur' (*vrouwelijk*) 'deuren'
(b) Bild – Bilder
'afbeelding' (*onzijdig*) 'afbeeldingen'

Met welke vorm van flexie hebben we hier te maken?

Relevante paragraaf: 12.5

Antwoord: We hebben hier te maken met inherente flexie, want de meervoudsvorm is afhankelijk van een eigenschap van het nomen. De keuze voor een van deze vormen wordt niet contextueel bepaald.

Opdracht 12.7

Vraag: Behoren de tijden van het werkwoord tot de flexie van een taal?

Relevante paragraaf: 12.5

Antwoord: Ja. Tempus in talen behoort tot het grammaticale en niet tot het lexicale systeem. De uitdrukking van tijd op werkwoorden is dan een vorm van flexie. Er zijn geen talen bekend die tijd in de vorm van derivatie kennen.

Opdracht 12.8

Vraag: Geef aan wat voor soort affixen (prefixen, infixen, suffixen, circumfixen) er in de volgende voorbeelden voorkomen:

Hongaars
(a) level – level-em
brief brief.1*enkelvoud*
'brief' 'mijn brief'
Frans
(b) personne – im-personne-ll-ement
'persoon' 'onpersoonlijk'
Chrau (een taal uit Vietnam)
(c) voh – v-an-oh
'weten' 'verstandig'

Relevante paragraaf: 12.6

Antwoord:

(a) *-em* is een suffix, het volgt de stam *level*;
(b) *im-* is een prefix, het gaat vooraf aan de stam *personne*; *-l* en *-ement* zijn suffixen, ze volgen op de stam (de tweede l wordt om spellingsredenen toegevoegd);
(c) *-an-* is een infix; het staat middenin de stam *voh*.

Opdracht 12.9

Vraag: Hoe zou je het Hongaars, het West-Groenlands en het Miao vanuit het oogpunt van morfologische complexiteit karakteriseren? Maak zonodig gebruik van het schema in figuur 12.2.

Hongaars
(a) Mari sétal-tat-t-a a kutyá-m-at.
Marie loop-*causatief-preteritum*-3.*enkelv.* de hond-1.*accusatief-enkelv.*
'Marie liet mijn hond uit.'
West-Groenlands
(b) Tusaa-nngit-su-usaar-tuaannar-sinnaa-nngi-vip-puti.
horen-*negatie-intransitief-deelwoord*-voordoen-al.die.tijd-
kunnen-*negatie*-werkelijk-2.*enkelvoud-indicatief*
'Je kan eenvoudig weg niet voordoen al die tijd niet te luisteren.'
Miao (een taal uit China)
(c) Ohov nwg sau lom zen.
nominalizering hij schrijven interessant
'Wat hij schrijft is interessant.'

Relevante paragraaf: 12.9

Antwoord:

(a) Het Hongaars is een agglutinerende taal: dit is op te maken uit het aan elkaar plakken van morfemen die ieder de uitdrukking van één functie zijn, zoals causatiefvorming, preteritum, persoon en naamval. Er is hier dus geen sprake van morfemen die een versmelting van verschillende functies kennen, zoals dat bij fuserende talen het geval is.
(b) Het West-Groenlands is een polysynthetische taal: woorden zijn opgebouwd uit verschillende elementen met concrete betekenissen, bijvoorbeeld *horen* en *voordoen*.
(c) Het Miao is een isolerende taal, uitsluitend bestaande uit ongelede woorden.

13. Samenstellingen en uitdrukkingen

Opdracht 13.1

Vraag: Het woord *draagbaar* kan worden opgevat als een afleiding en als een samenstelling. Leg uit waarom dat kan.

Relevante paragraaf: 13.2

Antwoord: Dit heeft te maken met de dubbele betekenis die het woord *draagbaar* kan hebben. In de betekenis van 'mee te nemen' is het een adjectivum dat van de verbale stam *draag* is afgeleid. In de betekenis van een 'baar die gedragen kan worden' is het een samenstelling die is opgebouwd uit het verbale element *draag* en het nomen *baar*.

Opdracht 13.2

De woorden *groenteboer* en *melkboer* zijn oorspronkelijk samenstellingen. Zou je dit ook van de volgende woorden kunnen zeggen of sta je daar een andere analyse voor: *patatboer*, *keukenboer*, *tapijtboer*?

Relevante paragraaf: 13.2

Antwoord: *Boer* in *groenteboer* en *melkboer* heeft oorspronkelijk de betekenis van 'iemand die van het land komt en groente verbouwt of koeien houdt'. Hij verkoopt groenten of melk. In de loop der tijd is deze betekenis verschoven naar iemand die in een bepaald soort artikelen handelt. De vorm *boer* zonder de oorspronkelijke betekenis, is op creatieve wijze toegepast om nieuwe soorten handelaren aan te duiden, zoals *patatboer*, *keukenboer* of *tapijtboer*. In deze gevallen gaat het dan niet meer om samenstellingen, maar om afleidingen.

Opdracht 13.3

In het Babungo komen we de volgende vormen tegen:

mbíi-nìi	wée-nò
zijkant-huis	kind-steen
'huismuur'	'kleine steen'

Wat valt je op als je naar de plaats van het hoofd in deze samenstellingen kijkt?

Relevante paragraaf: 13.2 en 13.3

Antwoord: In *mbíi-nìi* staat het hoofd links, terwijl in *wée-nò* het hoofd rechts staat. Het Babungo kent dus beide patronen bij samenstellingen: Hoofd-Modificeerder en Modificeerder-Hoofd.

Opdracht 13.4

Vraag: De volgorde van samenstellingen in het Turks is Modificeerder-Hoofd en in het Marokkaans-Arabisch Hoofd-Modificeerder. Hoe zou je nu de volgende samenstellingen kunnen verklaren van respectievelijk Turken en Marokkanen die het Nederlands als tweede taal leren?

Nederlands	*Turken*	*Marokkanen*
boekenkast	boekkast	kastboeken
theezakje	kleinthee	zak(jes)thee
verbandtrommel	mensenhulptas	doosmedicijn

Relevante paragraaf: 13.2 en 13.3

Antwoord: De samenstellingen van zowel de Turken als de Marokkanen kunnen vanuit de structuur van hun moedertaal worden verklaard: in de door Turken gebruikte vormen wordt het hoofd (*kast*, *thee*, (*hulp*)*tas*) steeds voorafgegaan door een modificeerder (*boek*, *klein*, *mensen*); in de vormen van de Marokkanen wordt het hoofd (*kast*, *zak*(*jes*), *doos*) gevolgd door een modificeerder (*boeken*, *thee*, *medicijn*).

Opdracht 13.5

Wat vind je van het Nederlandse woord *blauwhelm* (in de betekenis van 'VN-soldaat')? Hebben we hier met een endocentrische of een exocentrische samenstelling te maken?

Relevante paragraaf: 13.3

Antwoord: Endocentrisch wil zeggen dat het hoofd de eigenschappen van het woord als geheel bepaalt. Van het woord *blauwhelm* zouden we dan verwachten dat het een soort 'helm' is, namelijk een van het soort dat 'blauw' is. Met het woord wordt echter iets anders aangeduid, namelijk 'de vredesofficieren' (die een blauwe helm dragen). Het gaat hier dus niet om een soort helm en daarom is het woord *blauwhelm* een voorbeeld van een exocentrische samenstelling.

Opdracht 13.6

Geef zes verschillende idiomen die elk een van de onderstaande eigenschappen hebben. Het idioom:

(a) is transparant;
(b) bevat een woord dat niet zelfstandig voorkomt;
(c) kan in verschillende tijden gebruikt worden;
(d) is op een metafoor gebaseerd;
(e) is niet transparant;
(f) kan nader gespecificeerd worden.

Relevante paragraaf: 13.6 en 13.7

Antwoord: Op deze vraag zijn talloze antwoorden mogelijk. We volstaan met het noemen van enkele voorbeelden:

(a) Gauw op zijn tenen getrapt zijn.
Iemand de vrije teugel laten.
(b) *Berde* in *iets te berde brengen* = iets ter tafel brengen.
(Vergelijk Middelnederlands *bert*, Duits *Brett,* Engels *board* = bord, plank, tafel.)
(c) Met de kippen op stok gaan.
(d) Dit is een gepasseerd station.
(e) Ergens de brui aan geven.
(*Brui* komt van *bruien* dat stoten betekent.)
(f) Het aapje heeft een staartje (Het aapje heeft een hele lange staart.)

14. Spreken en verstaan – spraakklanken

Opdracht 14.1

Vraag: Een illustratieve manier om de spraakketen te testen is het oude kringspelletje waarbij een tekst in je oor wordt gefluisterd die je vervolgens moet doorgeven. De hoorder moet die dan weer aan de volgende in de kring doorgeven, etc. Aan het eind wordt getest wat er over is gebleven van de oorspronkelijke uiting. Probeer dit eens uit en bespreek welke aspecten van de zin behouden zijn gebleven.

Relevante paragraaf: 14.1

Antwoord: Bij betekenisvolle zinnen wordt vaak geprobeerd een betekenis te handhaven (ook al is dat inmiddels een andere dan de oorspronkelijke). Sommige luisteraars zullen daarentegen proberen de klankovereenkomsten te handhaven en komen juist met (gedeeltelijke) onzin-zinnen.

Suggestie: Probeer dit ook eens met enkele onzinwoorden achter elkaar, zoals *let*, *tar*, *doog*, *goel*, of met een zinnetje in een vreemde taal. De kans is dan groter dat bepaalde klanken behouden worden, omdat vasthouden van de betekenis dan als optie afvalt. Er wordt meestal verondersteld dat klinkers zich langer handhaven dan medeklinkers, dus we zouden kunnen verwachten dat bovenstaand lijstje woorden uiteindelijk eerder gerepresenteerd zal worden als *mek*, *bar*, *boot*, *stoel*, dan als *lat*, *tor*, *doeg*, *gool*.

Opdracht 14.2

Vraag: Reïterante spraak is spraak waarbij alle lettergrepen in een zin vervangen worden door bijvoorbeeld *ma-ma ma-ma-ma*, maar alle andere signaaleigenschappen zoals pauzes, lettergreepduur, zinsritme, en dergelijke hetzelfde blijven. Probeer eens op zo'n manier de volgende zin: 'Zullen we gaan zwemmen?'. Kun je in zo'n geïmiteerde zin de woordgrenzen nog horen, de beklemtoonde lettergrepen, en een stijgende vraagintonatie?

Relevante paragraaf: 14.3

Antwoord: In natuurlijke spraak vallen vrijwel alle woordgrenzen weg, in dit korte voorbeeldzinnetje dus zeker. De (klinkers in) beklemtoonde lettergrepen zijn meestal wat luider en wat langer en dat

blijft in de *ma-ma-ma* versie behouden, evenals de toonhoogtebewegingen (bij een goede *ma-ma-ma* reïteratie).

Opdracht 14.3

Vraag: *P*, *t*, *f*, en *s* zijn vier stemloze medeklinkers. Welke vier stemhebbende medeklinkers horen daarbij?

Relevante paragraaf: 14.5

Antwoord: Dat zijn *b*, *d*, *v* en *z*. *P* en *b*, *t* en *d*, *f* en *v*, *s* en *z* vormen paren omdat ze de manier van articulatie (plosief) en de plaats van articulatie (labiaal) gemeen hebben.

Opdracht 14.4

Vraag: In dit hoofdstuk hebben we het alleen maar gehad over Nederlandse klinkers en medeklinkers. Iedereen kent wel een regionaal dialect, of weet het een en ander van een vreemde taal. Produceer eens een paar spraakklanken uit dat dialect of die taal en kijk in hoeverre ze passen in het schema van de figuren 14.4 en 14.5.

Relevante paragraaf: 14.5

Antwoord: Hier zijn uiteraard erg veel antwoorden mogelijk. Noem bijvoorbeeld de Limburgse zachte-*g*, de Engelse *th*, genasaliseerde klinkers in het Frans, of de afwezigheid van een oppositie tussen *l* en *r* in het Chinees.

Suggestie: Laat studenten clicks, toonverschillen, etc. horen met behulp van de CD die geleverd wordt bij Peter Ladefoged (2000), *Vowels and Consonants*. Oxford: Blackwell.

Opdracht 14.5

Vraag: Twee woorden die vrijwel hetzelfde worden geschreven, worden soms heel verschillend uitgesproken (*Barneveld* versus *beneveld*, *chocola* versus *cholera*, *gevel* versus *bevel*). Ook kan de betekenis van een woord verschillen met de uitspraak (bijvoorbeeld *kanon*, *verspringen*). Bedenk zelf enkele andere voorbeelden.

Relevante paragraaf: 14.6

Antwoord: Voorbeelden van paren van woorden die deels vrijwel hetzelfde geschreven worden maar toch heel anders klinken: *gaslicht* versus *gesticht*, *slenteren* versus *verteren*. Woorden die op twee manieren uitgesproken kunnen worden: *pijpetuitje*, *luipaard/lui paard*, *voorkomen*.

Opdracht 14.6

Vraag: Geef de fonetische transcriptie (zie figuren 14.4 en 14.5), volgens je eigen uitspraak, van de volgende Nederlandse woorden: *hergebruik*, *banaan*, *asbak*, *Koninklijke Marine* en *298*.

Relevante paragraaf: 14.5

Antwoord: Mogelijke transcripties zijn de volgende:

[hɛrxəbrœʏk]
[bəna:n]
[ɑzbɑk]
[ko:nələkəmrinə]
[twe:hɔndərtɑxəne:gətəx]

Er zijn uiteraard veel alternatieve uitspraken denkbaar.

Opdracht 14.7

Vraag: Onder andere via de homepage van het fonetisch instituut van de Universiteit van Amsterdam (http://www.fon.hum.uva.nl) kun je verbinding krijgen met diverse tekst-naar-spraak-synthesesystemen in diverse talen . Kies daartoe eerst 'speech-related demo's and collections' en daarbinnen bijvoorbeeld Bell Labs (http://www.bell-labs.com/project/tts/). Sommige pc's hebben ook al voorzieningen voor spraaksynthese. Probeer eens een paar stukjes eigen tekst in het Nederlands of in een vreemde taal uit op zulke synthetisatoren, en kijk waar ze in de fout gaan.

Relevante paragraaf: 14.6

Antwoord: Check of de studenten dit gedaan hebben. Wat is ze opgevallen?

Suggestie: Wanneer de technische faciliteiten aanwezig zijn, voer deze opdracht dan klassikaal uit.

Opdracht 14.8

Vraag: Bij difoonsynthese worden klankovergangen als bouwstenen gebruikt. Hoeveel difonen zijn er nodig om het woord *verteren* te kunnen genereren, en hoeveel daarvan zijn hetzelfde?

Relevante paragraaf: 14.6

Antwoord: De volgende difonen zijn nodig: #v, vɛ, ɛr, rt, te:, e:r, rə, ən, n#. In totaal zijn dus negen difonen nodig, waarbij geen enkel difoon hetzelfde is, ook al komt er in het geschreven woord drie keer het symbool *e* voor en 2 keer dezelfde sequentie *er*. Die laatste sequentie wordt één keer als [ɛr] en één keer als [e:r] uitgesproken. Sommigen zullen de eerste lettergreep *ver* niet als [vɛr] maar als [vər] uitspreken, wat natuurlijk ook goed Nederlands is.

Opdracht 14.9

Vraag: Welk probleem doet zich bij grafeem-foneemconversie voor bij de twee woorden *bot* en *boten*?

Relevante paragraaf: 14.6

Antwoord: Bij deze conversie krijgt het o-teken in *bot* → [bɔt] een andere klankwaarde dan het o-teken in *boten* → [boːtə]. Deze conversie kan dus niet een mechanische omzetting zijn van lettertekens (grafemen) in klanktekens (fonemen), maar moet in dit soort gevallen rekening houden met de lettergreepstructuur.

15. Klanksystematiek en fonologische processen

Opdracht 15.1

Vraag: Als een taal geen /b/-foneem heeft, wat zou er dan kunnen gebeuren met leenwoorden uit het Engels of het Nederlands, die wel een /b/-foneem in hun klanksysteem hebben?

Relevante paragraaf: 15.2

Antwoord: Wat er gebeurt in zo'n geval is dat de meest op het /b/ lijkende klank uit het systeem van die taal de /b/ vervangt. Laten we als concreet voorbeeld het geval van het Hawaiiaans nemen, dat veel leenwoorden uit het Engels heeft overgenomen. In dit geval wordt de /p/ (die alleen verschilt met de /b/ wat stemhebbendheid betreft – de /b/ is stemhebbend, de /p/ stemloos) gebruikt als vervangingsklank.

Engels	Hawaiiaans	betekenis
broom	*puulumi*	'bezem'
brush	*palaki*	'borstel'
beer	*pia*	'bier'
rabbit	*laapaki*	'konijn'
Sabbath	*kaapaki*	'Zondag'
November	*nowemapa*	'November'

Suggestie: Deze feiten laten zien dat de /b/ niet de enige klank is waar het Hawaiiaans moeite mee heeft. De /r/, de /ʃ/, de /t/, de /s/, de /θ/ en de /v/ zijn allemaal voorbeelden van Engelse fonemen waar het Hawaiiaans een vervangingsklank voor moet gebruiken.

Opdracht 15.2

Vraag: In het Nederlands hebben we een hoge, ronde, achterklinker /u/. Deze komt voor in woorden zoals *boer*, *boek*, *koe*, en *doe*. Over het algemeen wordt deze klinker kort uitgesproken (als [u]), maar voor een [r] wordt hij lang uitgesproken (als [u:]).

Spelling	*Fonemen*	*Uitspraak*
boek	/buk/	[buk]
boer	/bur/	[bu:r]
koe	/ku/	[ku]
doe	/du/	[du]

In het Neder-Saksische dialect van Zwolle in Overijssel ligt de situatie bij hoge, ronde achterklinkers iets anders. Kijk naar de volgende voorbeelden:

Standaardnederlands	*Uitspraak Standaardnederlands*	*Zwolse uitspraak*
boek	[buk]	[bu:k]
boer	[bu:r]	[bu:r]
koe	[ku]	[ku]
doe	[du]	[du:]
buik	[bœʏk]	[buk]

Kunnen we zeggen dat het Zwols één foneem /u/ heeft net als het Nederlands of niet?

Relevante paragraaf: 15.2

Antwoord: Het antwoord is nee. De lengte van de [u] in het Zwols is niet voorspelbaar zoals in het Standaard Nederlands. Het verschil tussen [u] en [u:] is betekenisonderscheidend, zoals blijkt uit het woordpaar *buik* en *boek*. In het Zwols moet er dan sprake zijn van twee *fonemen* /u/ en /u:/, in tegenstelling tot het ene foneem in het Standaardnederlands. De korte [u] als de lange [u:] komen ook allebei voor aan het woordeind, zoals in respectievelijk *koe* en *doe*.

Opdracht 15.3

Vraag: Op verschillende momenten tijdens het taalverwervingsproces produceert Jarmo de volgende vormen:

Leeftijd (jr;mnd.dg)	*Doelvorm*	→	*Realisatie*	*Woord*
1;7.29	[han]	→	[am]	haan
1;9.9	[fits]	→	[is]	fiets
	[vɪs]	→	[ɪs]	vis
1;9.23	[fitsə]	→	[hisə]	fietsen
1;10.9	[sxar]	→	[ha]	schaar
2;0.4	[voɤəl]	→	[foɤə, ɤoɤə, toɤə]	vogel
	[vɪsjəs]	→	[fɪsjɪs]	visjes
2;2.27	[fits]	→	[fits]	fiets
	[voɤəl]	→	[voɤəl]	vogel

Wat vertellen deze voorbeelden je over de verwerving van distinctieve kenmerken door Jarmo?

Relevante paragraaf: 15.3

Antwoord: In al deze voorbeelden begint de doelvorm met een fricatief. In de uitspraak hiervan zijn vier stadia terug te vinden. In het eerste stadium (1;7.29 en 1;9.9) wordt de consonant aan het begin van het woord weggelaten. In het tweede stadium (1;9.23 en 1;10.9) wordt aan het begin van de het woord een [h] gebruikt. Het kenmerk [fricatief] wordt hier dus correct gebruikt, maar de verschillende plaatsen van articulatie worden nog niet onderscheiden. In het derde stadium (2;0.4) wordt de [f] ook gebruikt aan het begin van het woord. Dit duidt op verwerving van het plaatskenmerk [labiaal], maar Jarmo maakt nog geen onderscheid tussen de stemhebbende [v] en stemloze [f] labiale fricatief. Die oppositie komt te voorschijn in het vierde stadium

(2;2.27). Merk op dat dit een sterk geïdealiseerd beeld is. In de feitelijke ontwikkeling is er veel meer overlap tussen de verschillende stadia.

Opdracht 15.4

Vraag: Vergelijk het klanksysteem van het Nederlands met het klanksysteem van een vreemde taal die je goed kent. Welke verschillen vallen je op voor wat betreft de fonemen? Zijn er ook nog opvallende verschillen voor wat betreft de allofonen?

Relevante paragraaf: 15.3

Antwoord: Op deze vraag zijn vele antwoorden mogelijk. Ten opzichte van veel andere talen heeft het Nederlands relatief veel klinkers als fonemen. Daartegenover staat bijvoorbeeld een taal als het Frans, die minder klinkerfonemen heeft, maar juist weer veel klinkerallofonen kent, doordat klinkers in een genasaliseerde variant voorkomen. Wat betreft de Nederlandse medeklinkers is vooral de Nederlandse *g* /x/ zoals in *goed* een in andere talen minder frequent voorkomend foneem, terwijl het in andere talen veel vaker voorkomend foneem /g/ zoals de *g* in het Engelse *good* in het Nederlands juist weer ontbreekt.

Suggestie: Ga na of er niet-moedertaalsprekers van het Nederlands of tweetalige sprekers onder de studenten zijn en vraag hun naar hun ervaringen met de verwerving van het klanksysteem van het Nederlands.

Opdracht 15.5

Vraag: Geef de distinctieve kenmerken die nodig zijn om de volgende fonemen van elkaar te onderscheiden: /b/, /d/, /n/, /v/, /z/, /m/.

Relevante paragraaf: 15.4

Antwoord: Voor het onderscheiden van deze zes klanken zijn twee plaatkenmerken (labiaal en coronaal) en drie manierkenmerken (plofklank, fricatief, nasaal) nodig, zoals weergegeven in het volgende schema:

	Labiaal	Coronaal
Plofklank	/b/	/d/
Fricatief	/v/	/z/
Nasaal	/m/	/n/

Omdat al deze klanken stemhebbend zijn hoeft geen stemkenmerk gebruikt te worden.

Suggestie: Gebruik bij de bespreking van deze vraag figuur 14.4, waarin de relevante onderscheidingen systematisch worden weergegeven. Het begrip 'distinctief kenmerk' kent in de fonologie overigens in feite een veel hogere mate van abstractie. Gezien de complexiteit van dit onderwerp is in deze inleiding bewust gekozen voor een vereenvoudigde voorstelling van zaken.

Opdracht 15.6

Vraag: Sommige Nederlandse verkleinvormen krijgen een allomorf of morfeemvariant *-etje*, bijvoorbeeld in *bommetje* als verkleinwoord van *bom*. In welke fonologische context treffen we dit regelmatig aan?

Relevante paragraaf: 15.5

Antwoord: Het gebruik van de allomorf *-etje* wordt bepaald door de kenmerken van de van de consonant waarop het woord eindigt in combinatie met de daaraan voorafgaande klinker. Tabel 1 geeft de relevante condities weer.

Tabel 1 Condities voor verklein vormen

Consonant	Kenmerk	Klinker	Voorbeeld	Verkleinvorm
Plofklank	[–sonorant]	[–lang]	*mop*	*mopje*
Plofklank	[–sonorant]	[+lang]	*boot*	*bootje*
Fricatief	[–sonorant]	[–lang]	*bos*	*bosje*
Fricatief	[–sonorant]	[+lang]	*doos*	*doosje*
Nasaal	[+sonorant]	[–lang]	*bom*	***bommetje***
Nasaal	[+sonorant]	[+lang]	*boom*	*boompje*
Liquid	[+sonorant]	[–lang]	*bol*	***bolletje***
Liquid	[+sonorant]	[+lang]	*kool*	*kooltje*

Woorden die eindigen op een sonorante consonant krijgen de verkleinvorm *-etje* wanneer ze worden voorafgegaan door een korte klinker. Het kenmerk [+sonorant] wordt gebruikt voor klanken waarmee je een melodie kunt neurieën. Omdat ook vocalen [+sonorant] zijn, kunnen we de relevante klanken karakteriseren als [+consonantisch, +sonorant]. Om korte vocalen te karakteriseren hebben we voldoende aan [–consonantisch, –lang]. De relevante fonologische context voor voor de keuze van de allomorf *-etje* is dan:

[–consonantisch, –lang][+consonantisch, +sonorant]

Suggestie: Verwijs terug naar opdracht 1 van hoofdstuk 1, die betrekking heeft op ditzelfde onderwerp. Daar gaat het om het bewust maken van onbewuste kennis van de regels van de taal. Hier wordt naar de precieze fonologische condities van één type verkleinwoordvorming gevraagd.

16. Lettergrepen, klemtoon en intonatie

Opdracht 16.1

Vraag: Hoeveel fonologische lettergrepen hebben de volgende woorden? Waar liggen de grenzen precies?

(a) berijder
(b) fotografie
(c) alabastine
(d) prognose

Relevante paragraaf: 16.2

Antwoord:

(a) be-rij-der
(b) fo-to-gra-fie
(c) a-la-bas-ti-ne
(d) prog-no-se

Suggestie: In hoofdstuk 16 wordt gesteld dat de syllabegrenzen het eenvoudigst kunnen worden vastgesteld door de betreffende woorden te roepen. Doe dit samen met de studenten. Dat lukt het beste door zelf vóór het roepen tot drie af te tellen, zodat iedereen tegelijk begint en niet op anderen wacht. Dus '1, 2, 3: *be . . . rij . . . der!*' etc.

Opdracht 16.2

Vraag: Het Engels is een taal met coda's, het Hawaiiaans een taal zonder coda's. Wat gebeurt er als in het Hawaiiaans een woord ontleend wordt uit het Engels? Hoe zouden volgens jou leenwoorden uit het Engels aangepast kunnen worden aan de lettergreep-structuur van het Hawaiiaans?

Relevante paragraaf: 16.2

Antwoord: Kijk weer naar de voorbeelden uit deze taal:

Engels	Hawaiiaans	betekenis
broom	*puulumi*	'bezem'
brush	*palaki*	'borstel'
rabbit	*laapaki*	'konijn'
Sabbath	*kaapaki*	'Zondag'
November	*nowemapa*	'November'

De Engelse woorden *broom*, *brush*, *rabbit* en *Sabbath* eindigen op een consonant. In *November* wordt de consonant aan het eind van het woord niet uitgesproken, maar eindigt wel de tweede lettergreep op een consonant. Wat is er gebeurd met al deze coda-consonanten bij de overname van deze woorden in het Hawaiiaans?

Engels	Hawaiiaans	betekenis
*broo**m***	*puulu**mi***	'bezem'
*bru**sh***	*pala**ki***	'borstel'
*rabbi**t***	*laapa**ki***	'konijn'
*Sabba**th***	*kaapa**ki***	'Zondag'
*Nove**m**ber*	*nowe**ma**pa*	'November'

Na iedere coda-consonant wordt er een soort steun-klinker geïnserteerd. Dit heeft als effect dat alle coda-consonanten in onset-consonanten zijn veranderd! Vergelijk de lettergreep-structuur van twee van deze woorden in het Engels met het Hawaiiaans resultaat.

Engels	Hawaiiaans	betekenis
*bru**sh***	*pa-la-**ki***	'bezem'
*No-ve**m** -ber*	*no-we-**m**a-pa*	'November'

De palato-alveolaire *sh* in het Engels *brush* bestaat niet in het Hawaiiaans. De plaats van deze klank wordt ingenomen door *k*. Deze *k* is echter geen coda meer, maar duidelijk een onset. Iets dergelijks gebeurt met de *m* in *November*. In het Engels is het een coda, maar in de Hawaiiaans lettergreep *ma* is het een onset.

Opdracht 16.3

Vraag: Als we kijken naar de mogelijkheden tot suffigering van de volgende twee woorden, wat is er dan te concluderen over de aard van de suffixen? Zijn dit klemtoonverschuivende suffixen of klemtoonneutrale suffixen, dus van het type zoals in voorbeeld (17) of zoals in voorbeeld (18) in paragraaf 16.3?

(a)	theater:	theatraal	theatraliteit
(b)	derivatie:	derivationeel	derivationaliteit

Relevante paragraaf: 16.3

Antwoord: Deze suffixen zijn klemtoon-verschuivende suffixen. De hoofdklemtoon schuift steeds op naar rechts, bij de toevoeging van nieuwe suffixen:

the-A-ter	the-a-TRAAL	the-a-tra-li-TEIT
de-ri-VA-tie	de-ri-va-tio-NEEL	de-ri-va-tio-na-li-TEIT

Opdracht 16.4

Vraag: Bij versprekingen worden onsetconsonanten wel eens met elkaar verwisseld. Wat bepaalt welke onsetconsonanten dit proces ondergaan in zin (a)?

(a) Ik heb de scheren geboten.

Waarom is het veel minder waarschijnlijk dat mensen iets zeggen als (b) of (c):

(b) Ik heb de reben geschoten.
(c) Ik heb de beten geschoren.

Relevante paragraaf: 16.3

Antwoord: In de bedoelde zin dragen de volgende syllaben hoofdklemtoon:

Ik heb de BEren geSCHOten

Het zijn juist de lettergrepen die in beide inhoudswoorden het hoofdaccent dragen die de omgeving vormen voor de uitwisseling. Dit zijn tenslotte de prominentste lettergrepen in de twee woorden. Bij versprekingen worden de onset-consonanten van zulke lettergrepen soms verwisseld.

Opdracht 16.5

Spreek de volgende zin uit met een opgeluchte en met een boze intonatie. Probeer de twee intonatiecontouren zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven.

(a) De melk is op.

Relevante paragraaf: 16.4

Antwoord: In hoofdstuk 16 wordt naar aanleiding van voorbeeld (26) vermeld dat intonatie gebruikt kan worden om emoties uit te drukken. Zin (a) klinkt heel anders wanneer die opgelucht wordt uitgesproken (bijvoorbeeld door iemand die niet van melk houdt) dan wanneer die boos wordt uitgesproken (bijvoorbeeld door iemand die zin heeft in melk maar tot zijn irritatie ontdekt dat die op is). In het eerste geval wordt de zin meestal dalend uitgesproken, waarbij bovendien de longen ontspannen, als in een letterlijke 'verzuchting'. In het tweede geval daalt noch stijgt de intonatie en ontspannen de longen juist niet.

Opdracht 16.6

Opdracht: Geef de klemtonen en voeten aan in de volgende versregels. Bevat het vers zowel jamben als trocheeën?

Berend Botje
ging uit varen
met zijn scheepje
naar Zuidlaren

de weg was recht
de weg was krom
nooit kwam Berend Botje weerom

Relevante paragraaf: 16.5

Antwoord: Klemtonen (in hoofdletters) en voeten (gescheiden door /):

/BErend /BOtje/
/GING uit /VAren/
/MET zijn /SCHEEpje/
/NAAR Zuid/LAren/
/de WEG /was RECHT/
/de WEG /was KROM/
/NOOIT kwam /BErend /BOtje /weerOM/

Het vers bevat vooral trocheeën, maar toch ook een aantal jamben. In het patroon van het vers vallen vooral de jamben /de WEG/(2 keer) en /weerOM/ op, omdat deze een breuk in trocheepatroon veroorzaken.

17. Verschillen en overeenkomsten tussen talen

Opdracht 17.1

Vraag: Noem vijf grammaticale overeenkomsten tussen het Nederlands en het Engels (of een andere taal), en vervolgens vijf verschillen.

Relevante paragraaf: 17.2

Antwoord: Overeenkomsten tussen het Nederlands en het Engels:

(a) Beide talen kennen een bepaald lidwoord (respectievelijk *de* of *het* en *the*) en een onbepaald lidwoord (*een* en *a*(*n*)).
(b) In mededelende hoofdzinnen met het Subject op de eerste plaats komt in beide talen de verbogen vorm van het werkwoord op de tweede plaats.
(c) In beide talen gaan Adjectieven die deel uitmaken van een Nominale Constituent vooraf aan het nomen.
(d) In beide talen wordt het meervoud gevormd door een suffix achter het nomen te plaatsen.
(e) In zogeheten *ja*/*nee*-vragen komt in beide talen de verbogen vorm van het werkwoord op de eerste plaats.

Verschillen tussen het Nederlands en het Engels

(a) In het Nederlands hebben ondergeschikte zinnen een andere woordvolgorde dan hoofdzinnen, terwijl die in het Engels gelijk is ('Shandra weet al een hele tijd dat de timmerman morgen komt' versus 'Shandra has known for a long time that the carpenter will come tomorrow'.)
(b) Zoals de bovenstaande zinnen al laten zien worden in het Nederlands gebeurtenissen die begonnen zijn in het verleden en voortduren in het heden beschreven in de tegenwoordige tijd ('Shandra weet al een hele tijd . . .'). In het Engels daarentegen gebruikt men in dergelijke gevallen de voltooid tegenwoordige tijd: 'Shandra has known . . .'.
(c) In ontkennende zinnen in het Engels zonder hulpwerkwoord wordt *do-support* toegepast ('Mark doesn't like spinach') en in het Nederlands niet ('Mark houdt niet van spinazie').
(d) In Nederlandse zinnen met een hulpwerkwoord komt het hoofdwerkwoord aan het eind van de zin ('Jeanine heeft de brief geschreven') en in het Engels volgt het hoofdwerkwoord direct na de verbogen vorm van het hulpwerkwoord ('Jeanine has written the letter').
(e) In zinnen met een pronomen na een vergrotende trap, waarbij het pronomen naar een grammaticaal Subject verwijst, heeft dat pronomen in het Nederlands de subjectsvorm, zoals in: 'Michael leest sneller dan ik'. In het Engels krijgt dit pronomen de objectsvorm: 'Michael reads faster than me'.

Suggestie: Er zijn natuurlijk allerlei andere mogelijkheden om overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en het Engels te illustreren. Studenten kunnen komen met voorbeelden uit andere talen. Het is mogelijk om in te gaan op verschillen tussen enerzijds het Nederlands en anderzijds talen die verder van het Nederlands af staan. Van een aantal talen staan ook voorbeelden in de tekst, zoals *(2)–(4)* uit het Baskisch, Turks en Quechua.

Opdracht 17.2

Vraag: Kijk naar de volgende twee groepen van drie woorden in het Fries, Nederlands en Engels met de uitspraak steeds tussen vierkante haken. Wat valt je op?

Fries	*Nederlands*	*Engels*
dyk [dik]	dijk [dɛik]	dike [daik]
wyn [win]	wijn [wɛin]	wine [wain]

Relevante paragraaf: 17.3

Antwoord: Het voorbeeld laat zien dat er een systematische relatie is tussen Fries, Nederlands en Engels. Waar het Fries een [i] heeft, heeft het Nederlands een [ɛi] en het Engels een [ai].

Suggestie: Laat eventueel aan enkele andere voorbeelden zien dat deze relatie niet 'toevallig' is, maar ook blijkt uit andere woorden die in het Nederlands de klank [ɛi] hebben:

Fries	*Nederlands*	*Engels*
myn [min]	mijn [mɛin]	mine [main]
myl [mil]	mijl [mɛil]	mile [mail]

Dat de relatie niet toevallig is, wil niet zeggen dat hij geldt voor alle mogelijke woorden. Denk bijvoorbeeld aan het Nederlandse *pijn* [pɛin], dat niet de Engelse fonetische pendant [pain] kent, maar [pe:n], met de geschreven vorm *pain*.

Opdracht 17.3

Vraag: Op veel verkeersborden staan afbeeldingen en symbolen, zoals bijvoorbeeld bij 'verboden in te halen'. Als je die verkeersborden als een soort schrift zou opvatten, wat voor schriftsoort is het dan?

Relevante paragraaf: 17.5

Antwoord: Het is een ideografisch schrift, want het teken (het verkeersbord) staat voor een begrip. Verkeersborden kennen overigens aan de ene kant vormen waarbij de relatie tussen de afbeelding en het afgebeelde begrip niet-arbitrair is, maar iconisch (bijvoorbeeld de afbeelding van een auto) en aan de andere kant vormen waarbij die relatie wel arbitrair is, bijvoorbeeld een 'wit bord met een rode rand' is een verbodsbord.

Suggestie: Het is mogelijk studenten te vragen naar andere voorbeelden van een ideografisch schrift in de vorm van pictogrammen en dergelijke. Denk aan de 'knoppen' in een computerprogramma, zoals in *Word* bijvoorbeeld de knop met het gebogen pijltje naar links, die 'ongedaan maken' betekent. Het is mogelijk om hier ook zogenaamde SMS-taal als voorbeeld te geven, dus de geschreven taal op mobiele telefoons. Daarin wordt niet alleen veel met afkortingen gewerkt, maar ook met pictogrammen of iconen, die ook wel emoticons worden genoemd. Zo kan het volgende pictogram iets betekenen als 'ik ben blij/vrolijk': :-)

Opdracht 17.4

Vraag: Hieronder volgen drie (fictieve) schriften. Onder de schriftversie staat steeds een globale transcriptie van de uitspraak plus een vertaling. Van welk type schrift is er in de drie gevallen sprake?

Schrift A
¥ ∩ ╗
kumani stara miku
'De vrouw loopt op straat.'

Schrift B
τφ ή∫∆τ¢ τφ ήφ∫¢Ъφ ∂φ∫∆τφ
ta ploti ta palida malsta
'De man plukt de meloen.'

Schrift C
ДЛ @B®Ž ®ДЂ@ØЖ
Miklo kavernolan nomi trakabilras
'De student ontcijfert het schrift.'

Relevante paragraaf: 17.5

Antwoord: Schrift A is een voorbeeld van een ideografisch schrift: elk teken staat voor één woord/begrip. Schrift B is een voorbeeld van een alfabetisch schrift: elk letterteken representeert een klank. Neem bijvoorbeeld het teken φ en kijk naar de woord-voor-woord weergave in het Nederlandse schrift ('ta ploti ta palida malsta'). Dan zie je dat φ staat voor de *a*. Schrift C is een voorbeeld van een syllabisch schrift. Zo staat het teken Д voor de syllabe *mi*.

Opdracht 17.5

Vraag: Enigszins simplificerend gesteld, worden in het Arabische schrift de medeklinkers met aparte symbolen weergegeven, terwijl de (korte) klinkers veelal met kleine tekentjes onderaan deze symbolen worden genoteerd of helemaal niet worden weergegeven. Op wat voor schrifttype lijkt het Arabisch het meest?

Relevante paragraaf: 17.5

Antwoord: Het is een alfabetisch schrift, want elk symbool/tekentje staat voor één klank.

Opdracht 17.6

Vraag: Noem enkele verschillen in de woordenschat tussen het Engels (of een andere taal) en het Nederlands die mogelijkerwijs een cultuurverschil weerspiegelen. Probeer het cultuurverschil zo precies mogelijk te omschrijven.

Relevante paragraaf: 17.6

Antwoord: Tegenover de Nederlandse woorden *gracht*, *vaart* en *kanaal* heeft het Engelse één woord: *canal*. Dit verschil zou een verschil in (materiële) cultuur kunnen weerspiegelen, vanuit de gedachte dat waterwegen en dergelijke in het Nederlandse landschap een grote rol spelen.

In het Engels kan het woord *tea* betrekking hebben op (1) theeblaadjes, (2) hete drank getrokken van theeblaadjes, (3) een (kleine) maaltijd waarbij de hete drank uit (2) wordt geschonken. Het Nederlands kent alleen de eerste twee betekenissen, omdat in de Nederlandse 'maaltijdcultuur' de zogenaamde theemaaltijd ook niet bestaat.

Suggestie: Aansluitend bij het laatstgenoemde voorbeeld (*tea*) is het mogelijk om andere voorbeelden te geven die liggen in de eetsfeer. Neem bijvoorbeeld de volgende Engelse woorden:

fool: een toetje gemaakt van een mengsel van slagroom en gekookt fruit zoals frambozen, kruisbessen; dus *gooseberry fool*, *raspberry fool*, enzovoorts.

trifle: een toetje gemaakt van een bodem van lange vingers in sherry gedrenkt met daarop rood fruit, zoals aardbeien in gelatine, met daarop vanillevla en slagroom.

Denk ook aan de Franse benamingen voor maaltijden. Zo wordt in woordenboeken *souper* wel vertaald als 'avondmaaltijd' of 'nachtmaaltijd', maar in feite is er geen Nederlands equivalent.

Opdracht 17.7

Vraag: Lees de volgende ingezonden brief uit *de Volkskrant*.

'In het artikel "Ex-groepsleider gehandicapten wegens ontucht veroordeeld" in de Volkskrant van 4 oktober worden de bewoners van een gezinsvervangend tehuis aangeduid als "patiënten". Door het gebruik van deze term roept u, mijns inziens onnodig, een onjuist en negatief beeld op van verstandelijk gehandicapten. Het was beter geweest om gewoon van "bewoners" te spreken.'

Welke opvatting over de relatie tussen taal en denken ligt ten grondslag aan de inhoud van deze brief?

Relevante paragraaf: 17.7

Antwoord: Aan deze brief ligt de opvatting ten grondslag dat de taal het denken beïnvloedt of misschien zelfs bepaalt, omdat volgens de briefschrijver het woord 'patiënt' een negatief beeld oproept van verstandelijke gehandicapten, terwijl dat bij het neutrale 'bewoner' niet het geval zou zijn.

Suggestie: Het is mogelijk om in dit verband met studenten andere vaak politiek correct genoemde termen te bespreken, zoals 'mensen met een fysieke uitdaging' voor *invaliden* of *gehandicapten*.

Denk ook aan het feit dat sommige mensen zich verzetten tegen het gebruik van bepaalde termen, zoals *allochtoon*, waar een negatieve gevoelslading aan zou kleven, bijvoorbeeld 'hier eigenlijk niet thuis horend' of 'problemen oproepend'. Door iemand als *allochtoon* te bestempelen, zou die persoon ook eerder gezien worden als 'hier niet thuis horend' of 'problemen oproepend'.

18. Taalvariatie

Opdracht 18.1

Vraag: Zijn het Fries en het Brabants te beschouwen als een taal of als een dialect? Motiveer je antwoord.

Relevante paragraaf: 18.2

Antwoord: Het Fries wordt vooral beschouwd als een taal vanwege de status van het Fries en het oordeel en het gedrag van de sprekers. Dat heeft bijvoorbeeld ook geleid tot een Friese standaardtaal met een grammatica, woordenboeken, literatuur in het Fries en dergelijke. Het Brabants daarentegen is een dialect, mede omdat het wordt beschouwd als een dialect van het Nederlands. Het is overigens niet zo dat het Brabants (in tegenstelling tot het Fries) zou zijn 'afgeleid' van het Nederlands, zoals in paragraaf 18.3 ook wordt uiteengezet.

Het Fries wordt niet alleen gezien als een aparte taal op basis van sociale of politieke overwegingen, maar er zijn ook linguïstische argumenten. Daarin speelt met name het feit dat de genetische verwantschap tussen het Fries en het Engels sterker is dan die tussen het Fries en het Nederlands een belangrijke rol.

Opdracht 18.2

Vraag: Er zijn in de taal verschillende manieren om hetzelfde te zeggen. Zo kan je het hebben over een *goe**i**e voorstelling* of een *goe**d**e voorstelling*. Geef zelf voorbeelden van dit soort verschillen op het niveau van klanken, woorden, zinsbouw en pragmatiek (taalgebruiksregels).

Relevante paragraaf: 18.4

Antwoord:

Klanken
- De zogenaamde harde *g* tegenover de zachte *g* die vooral ten zuiden van de grote rivieren en in Vlaanderen normaal is.
- De lange [a:] (in het standaard-Nederlands) tegenover de [ao] in het Amsterdamse stadsdialect.
- De *ui*-klank in bijvoorbeeld *huis* kent twee varianten: de [œʏ] en de [y], geschreven als huus.

Woorden
– *Een bak pleur* (onder meer in het Haags) naast *een kopje koffie*.
– *Hassebassie*, *pikketanissie* (beide Amsterdams), *neut*, *glaasje jenever*.
– *Fantastisch (goed)*, *cool*, *wreed*, *master*, *tranga*, *dope*, *flex* (de laatste woorden zijn afkomstig uit meertalige jeugdttaal, oftewel straattaal, die snel verandert: er kunnen dus woorden 'verdwijnen' en weer nieuwe woorden bijkomen).
– *Hesp* (Vlaams) en *ham*.

Zinsbouw
– 'Hij heeft de band lek' (Twents) naast 'Hij heeft een lekke band'.
– 'Ik denk dat ze het doen moeten' (algemeen non-standaard) naast 'Ik denk dat ze het moeten doen'.
– 'Hij zei dat de kinderen moesten naar boven gaan' (Vlaams) naast 'Hij zei dat de kinderen naar boven moesten gaan'. (In het Vlaams kan dus de werkwoordelijke eindgroep worden gesplitst.)

Pragmatiek
– 'Voor mij een pils' naast 'Ik zou graag een glas bier willen hebben' (en allerlei andere mogelijke varianten).
– 'Hallo!' naast 'Hoe maakt u het?'
– 'Krijg nou het lazarus! Moet je 's zien wat hier staat!' naast 'Dit is wel heel opvallend' (N.B. Hierin heeft 'Krijg nou het lazarus!' dus niet meer de functie om iemand uit te schelden, maar is het puur een uitroep van verbazing.)

Opdracht 18.3

Vraag: De zinnen in (8), (9) en (10) in paragraaf 18.4 bevatten een linguïstische variabele die bestaat uit twee varianten. Geef minimaal één voorbeeld van een variabele die uit meer dan twee varianten bestaat.

Relevante paragraaf: 18.4

Antwoord: De lexicale voorbeelden bij opdracht 2 bevatten al twee voorbeelden van een variabele met meer dan twee varianten. Hier volgende nog twee voorbeelden: (i) *zij* (derde persoon meervoud als Subject), *hun*, *hullie*, *zullie*; (ii) de variabele [ɛi] kent veel varianten, die we hier in geschreven vorm weergeven: *kijken*, *kieken*, *koiken*, *kaeken*, *kèken*.

Opdracht 18.4

Vraag: Waarom zouden factoren zoals sociale klasse of leeftijd invloed hebben op het taalgebruik, c.q. de voorkeur voor bepaalde taalvormen of varianten? Bedenk daarbij ook dat jongeren steeds weer nieuwe woorden bedenken of aan bestaande woorden nieuwe betekenissen geven. Waarom doen ze dat?

Relevante paragraaf: 18.5

Antwoord: De genoemde factoren hebben invloed op taalgebruik, omdat mensen via dat taalgebruik laten zien (of in feite: horen) dat ze tot een bepaalde (sociale) groep behoren. Dat wil natuurlijk

niet zeggen dat taalgebruikers altijd een bewuste keuze maken: ze spreken de taal van hun (directe) omgeving en nemen klanken, woorden enz. over. In de taal van jongeren lijkt er wel sprake te zijn van het steeds weer bedenken van nieuwe woorden of het geven van nieuwe betekenissen van bestaande woorden om zich te onderscheiden.

Suggestie: Taalgebruik is voor een deel te vergelijken met kleding. Ook daarin proberen mensen zich van elkaar te onderscheiden, wat niet wil zeggen dat de keuze voor een bepaald type kleding altijd zeer bewust verloopt.

Opdracht 18.5

Vraag: Welke consequenties zou de vrouwenemancipatie kunnen hebben voor de taalverschillen tussen mannen en vrouwen?

Relevante paragraaf: 18.5

Antwoord: Het gevolg zou kunnen zijn dat die taalverschillen gaan verdwijnen, omdat immers de sociale positie min of meer gelijk wordt. Vrouwen gaan dan ook meer non-standaard varianten uit de publieke, informele domeinen gebruiken. Denk bijvoorbeeld aan vloeken en taboewoorden uit de seksuele sfeer. Voorheen gebruikten mannen die vooral, maar zeker de jongere generatie vrouwen lijkt op dit punt haar 'achterstand' in te lopen.

Suggestie: Het is mogelijk om taalgebruik te vergelijken met zoiets als het roken van sigaretten. Ook daarin hebben vrouwen de laatste decennia hun 'achterstand' ingelopen.

Opdracht 18.6

Vraag: Welke drie factoren kunnen verklaren waarom de Koningin de troonrede zo keurig uitspreekt?

Relevante paragrafen: 18.5 en 18.6

Antwoord: Het gaat hierbij om twee sociale factoren, namelijk sociale klasse en sekse, en een situationele factor: de situatie is bij uitstek formeel.

Opdracht 18.7

Vraag: Ga bij jezelf na of je mensen beoordeelt op hun taalgebruik, met name op de al of niet standaardvormen die ze produceren. Hoe komt dat oordeel tot stand? Hoe zou je denken over een journaalpresentator die met een redelijk zwaar Achterhoeks accent praat?

Relevante paragraaf: 18.7

Antwoord: Er is uiteraard geen sprake van één (goed) antwoord. Afhankelijk van de reacties van studenten kan de docent dit onderwerp aan de orde stellen door zelf een soort introductie tot het college te geven in een dialect, dat hij of zij beheerst, bijvoorbeeld plat-Amsterdams: 'Nou gaan ik jullie wat fetelle ofe taolwetenschap. 't Is hastikke leuk en je kenner 'n heleboel dinge mee laote sien . . .' De vraag is dan of studenten na zo'n introductie een goed, inhoudelijk interessant college zouden verwachten. Of zijn ze zo bevooroordeeld dat ze denken: die docent zal er wel niet veel van terecht brengen?

Opdracht 18.8

In het Nederlands bestaat de uitdrukking 'Dat is mijn pakkie-an niet', waarin *pakkie-an* is afgeleid van het Maleise woord *bagian*, dat onder meer 'zaak' betekent. Hoe kan je nu verklaren dat sommige Nederlanders wel eens zeggen: 'Het is mijn pakje aan niet' of zelfs: 'Het is mijn pakje niet aan'?

Relevante paragraaf: 18.7

Antwoord: Hier is sprake van hypercorrectie: *pakkie* lijkt de non-standaard variant van *pakje* en *an* de non-standaard variant van *aan*. Wat betreft het achterop plaatsen van *aan* zou de volgende verklaring kunnen gelden. Taalgebruikers interpreteren dit woord als een adpositie, en zetten het op dezelfde plaats als in zinnen als 'Hij trekt dat pak niet aan'.

Suggestie: Het is mogelijk om allerlei andere vormen van hypercorrectie als voorbeeld te geven, zoals de volgende twee, beide uit een advertentie. Daarin wordt uiteraard over het algemeen 'net' taalgebruik gehanteerd, wat dus soms leidt tot hypercorrectie:

(i) Als u *moede* voeten heeft . . .
(ii) Een hang- en *lig*kast.

19. Taalverandering

Opdracht 19.1

Vraag: Noem twee voorbeelden van varianten in het Nederlands (of in een andere taal) die steeds meer gebruikt lijken te gaan worden. Geef een lexicale en een andere variant.

Relevante paragrafen: 19.2 en 19.3

Antwoord: Twee voorbeelden van een lexicale variant:

– *Aso* in plaats van *asociaal* (De KRO had zelfs een tijdje een TV-programma getiteld *De Asoshow*.)
– *Concept* vervangt steeds meer het woord *idee* of *opvatting*.

Twee voorbeelden van een niet-lexicale variant:

– Er ontstaat in informele gesprekssituaties een neiging om pronominale subjecten of objecten weg te laten, zoals in:
  (a) (Dat) klopt.
  (b) (Dat) is goed.
  (c) (Dat) moet ik nog doen.
– Sommige sterke werkwoorden lijken zwak te gaan worden: in plaats van *woei* hoor je steeds vaker *waaide*, en in plaats van *schoor* wordt het *scheerde*. Een enkele verleden-tijdsvorm is al bijna verdwenen: *dorst*(*en*) in plaats van *durf*(*den*).

Suggestie: Wijs studenten eventueel op het woordenboek waar achter sommige woorden *veroud.* of iets dergelijks staat. Ga ook eventueel in op nieuwe woorden voor nieuwe begrippen, waarbij het vaak gaat om begrippen die vroeger moesten worden omschreven, zoals *zwerfvuil* voor allerlei verspreid liggende rommel in de openbare ruimte. Woorden kunnen er ook een betekenis bij krijgen, zoals *bestand*, dat volgens de Grote Van Dale van 1999 onder meer betekent: 'verzameling van gegevens met een bepaalde naam die logisch en fysiek een eenheid vormen, met name die geschikt zijn voor computerverwerking'. Deze betekenis kwam nog niet voor in de Grote Van Dale van 1976. Een ander voorbeeld is *paars*, dat voorheen alleen een kleurennaam was, maar dat sinds het eerste 'paarse kabinet' uit 1994 ook staat voor zoiets als 'regeringssamenwerking tussen niet-confessionele partijen, met name PvdA, VVD en D'66'.

Opdracht 19.2

Vraag: In het Nederlands hoor je steeds vaker zinnetjes als de volgende:

De acteur zette een briljante Hamlet neer.
De schrijver zet het thema krachtig neer in zijn nieuwe roman.

Zou hier sprake kunnen zijn van taalverandering? Om wat voor type verandering gaat het dan?

Relevante paragraaf: 19.3

Antwoord: Ja, er is hier sprake van taalverandering, en wel van lexicale verandering, in die zin dat *neerzetten* er betekenissen bij krijgt. Het woord *neerzetten* lijkt steeds meer andere woorden te vervangen, bijvoorbeeld in zin (a) *vertolken* en in zin (b) *verwerken* of *presenteren*. Denk ook aan *neerzetten* in zinnetjes als de volgende:

Zij zette een goede prestatie neer (leverde).
Hij wist net geen nieuw record neer te zetten (vestigen).
We hebben wel degelijk een goed niveau neergezet (gehaald).

Opdracht 19.3

Vraag: Taalverandering is een proces dat zich vaak in tientallen jaren afspeelt. Hoe kan een onderzoeker toch binnen een beperkte tijd zicht krijgen op een bepaald geval van taalverandering? Neem als voorbeeld het toenemend gebruik van *naar* (*toe*) in het Nederlands in zinnetjes als 'We moeten het nog *naar* die mensen laten weten' en 'Dit plan is nuttig *naar* onszelf *toe*', waar vroeger respectievelijk gezegd werd: 'We moeten het nog *aan* die mensen laten weten' en 'Dit plan is nuttig *voor* onszelf.'

Relevante paragrafen: 19.3 en 19.4

Antwoord: De onderzoeker kan taalgebruik opnemen van personen uit diverse leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld opnames van praatprogramma's op de televisie, waarbij de leeftijd van de personen natuurlijk meestal moet worden geschat). Als jongeren de constructies met *naar* (*toe*) vaker gebruiken dan ouderen, dan is de kans groot dat hier sprake is van taalverandering. Zeker is dat echter niet, omdat de betreffende jongeren later misschien de 'oudere variant' gaan gebruiken.

Een andere mogelijkheid is om schriftelijk materiaal te bestuderen uit verschillende periodes. Dat schriftelijk materiaal kan van alles en nog wat zijn: krantenartikelen, rapporten, overheidsstukken enz. Hierbij zullen de sociale kenmerken van de schrijvers (leeftijd, sekse, sociale klasse) over het algemeen noodgedwongen buiten beschouwing moeten blijven.

Suggestie: Het is mogelijk om hier verder in te gaan op het probleem bij het onderzoeken van taalverandering bij niet-fonologische variabelen. Fonologische variabelen komen vrijwel altijd (zeer) frequent voor, zoals bijvoorbeeld de *ij*-klank (zie vorige hoofdstuk, antwoord bij opdracht 4). Niet-fonologische variabelen komen over het algemeen veel minder vaak voor. Er zijn bijvoorbeeld heel veel taalopnames nodig om (mogelijke) constructies te vinden, waarin *naar (toe)* zou kunnen worden gebruikt.

Opdracht 19.4

Vraag: Hebben jongeren een speciale rol als het om taalverandering gaat, met andere woorden begint een verandering altijd bij hen? Wat is de rol van andere sociale groepen bij taalverandering? Wat zou de functie van de media (met name tv, radio en internet) kunnen zijn bij taalverandering?

Relevante paragraaf: 19.4

Antwoord: Veranderingen beginnen in veel gevallen bij jongeren, zoals het voorbeeld met *hun* als variant aan het eind van 19.3 al duidelijk maakt. Vergelijkbaar is de verandering waarin *dat* als relatief pronomen steeds meer vervangen wordt door *wat*, zoals in: 'Dat is het systeem *wat* ze al jaren gebruiken'. Deze non-standaard variant bestond al heel lang in het Nederlands, maar lijkt vooral door jongeren steeds meer te worden gebruikt.

Leeftijd hoeft niet de belangrijkste sociale factor te zijn bij taalverandering; dat wordt geïllustreerd door het voorbeeld van de /r/ in New York City. Vaak is er ook sprake van een combinatie van factoren, zoals bij de verlaging van vocalen in het zogeheten Poldernederlands. Volgens onderzoekers zou deze verandering vooral op het conto komen van relatief hoog opgeleide jonge vrouwen, kortom hier is sprake van een cluster van factoren: leeftijd, sekse en opleiding (sociale klasse). Zie voor dit laatste voorbeeld ook het eind van 19.4.

Media kunnen een belangrijke rol spelen in de verspreiding van nieuwe varianten. Vroeger hoorden mensen vooral de taal uit hun directe omgeving, terwijl dat nu niet meer het geval is. Volgens onderzoekers zouden de media, met name de televisie, ook van belang zijn bij de verspreiding van het bovengenoemde Poldernederlands.

Opdracht 19.5

Vraag: Naast 'Zij vraagt wat zij moet doen' is de vorm 'Zij vraagt wat *of* zij moet doen' de laatste decennia steeds gebruikelijker geworden: na het pronomen *wat* wordt de extra conjunctie *of* ingevoegd. Hoe verspreidt deze nieuwe variant zich verder door de taal?

Relevante paragraaf: 19.5

Antwoord: Hier is geen onderzoek naar gedaan, dus we kunnen er niets met zekerheid over zeggen. De mogelijkheid bestaat dat *of* eerst is ingevoegd na een werkwoord als *vragen*, en dat daarna deze nieuwe variant zich heeft verspreid over andere contexten, bijvoorbeeld in zinnen als de volgende:

– Frank weet niet wat of er geschilderd moet worden.
– Hij zegt wel wat of ze moeten schoonmaken.
– Daarop kunnen ze aangeven waar of ze in geïnteresseerd zijn.

Suggestie: Deze variabele illustreert ook mooi de continuïteit in taalverandering; die stopt vaak niet bij een nieuwe vorm. Naast 'Hij vraagt wat *of* er moet gebeuren' horen we nu ook al 'Hij vraagt wat *of dat* er moet gebeuren'.

Opdracht 19.6

Vraag: Ieder voorstel tot wijziging van de spelling, hoe gering ook, stuit op grote weerstand. Een van de redenen voor die weerstand lijkt het vereenzelvigen van spelling en taal. Met andere woorden: 'Wie er aan mijn spelling komt, komt aan mijn taal'.

(a) Is de identificatie van spelling met taal taalkundig gezien juist?
(b) Noem minstens één taalkundig argument dat pleit vóór het op gezette tijden aanpassen van de spelling.

Relevante paragraaf: Alle paragrafen van hoofdstuk 19, vooral 19.5 en 19.6

Antwoord: Die identificatie is taalkundig gezien niet juist. Spelling berust op een aantal 'afspraken', die ook gewijzigd kunnen worden, en die afspraken zijn in ieder geval voor een deel niet taalkundig gemotiveerd. Denk bijvoorbeeld aan het debat over de tussenletter *-n* in samenstellingen, zoals *pannenkoek* en *krantenpagina*. De regels laten echter zien dat taalkundige overwegingen wel een rol kunnen spelen. Zo krijgen nomina die twee meervouden hebben, bijvoorbeeld *gedachten*/*gedachtes*, geen tussenletter *-n* in samenstellingen waarvan zij het eerste deel vormen: *gedachtevorming*. Als het nomen maar één referent heeft, krijgen samenstellingen ook geen *-n*: *maneschijn*.

Dat de identificatie spelling-(gesproken) taal niet correct is, blijkt bijvoorbeeld ook uit een vergelijking van oudere spellingen van het Nederlands en de huidige spelling. Vroeger heette een villa bijvoorbeeld *Boschzigt*, en nu *Boszicht*, terwijl de uitspraak gelijk is gebleven. De oude naam is overigens om redenen van authenticiteit vaak gehandhaafd; opvallend zijn in dit verband ook nieuwe, moderne kantoorgebouwen met namen als *Sarphatistaete*.

Als er daadwerkelijk belangrijke uitspraakveranderingen optreden, is dat mogelijk een argument voor spellingverandering. Denk bijvoorbeeld aan de in paragraaf 19.5 beschreven verandering in het Nederlands waarbij de [i:] in een woord als *bliven* werd gediftongeerd tot een [ɛi]: *blijven*. Het zou vreemd zijn als het hedendaagse *blijven* nog steeds zou worden gespeld als *bliven*.

Opdracht 19.7

Vraag: Kan je een verschil maken tussen echte taalverloedering en taalverandering?

Relevante paragraaf: 19.6

Antwoord: De vraag is in feite of je wel kunt spreken van 'echte taalverloedering'. Op een gegeven moment wordt dat wat de meeste mensen gebruiken toch de norm, zoals het voorbeeld met *beter als mij* in 19.6 illustreert. Misschien zou er sprake zijn van taalverloedering als het aantal uitdrukkingsmogelijkheden in een taal afneemt, bijvoorbeeld als het aantal (gebruikte) woorden voor een bepaald verschijnsel minder zou worden, zoals *praten*, *van gedachten wisselen*, *discussiëren*, *debatteren*. Dit doet zich echter niet voor: de woordenschat van het Nederlands wordt steeds omvangrijker.

Sommige mensen doelen met het begrip 'taalverloedering' op het toenemend gebruik van Engelse woorden en uitdrukkingen, zoals bijvoorbeeld *never* voor *nooit*. Dit is echter een vorm van taalverandering onder invloed van contact met een andere taal. Dit onderwerp komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Tenslotte is het mogelijk om te wijzen op het feit dat het taalgebruik van sommige mensen als het ware verarmt, omdat ze één woord gebruiken waar het Nederlands veel andere, specifieke woorden heeft. Denk hierbij aan het voorbeeld met *neerzetten* in opdracht 2 van dit hoofdstuk. Hierbij kan je niet stellen dat *het* Nederlands verloedert, maar alleen dat het taalgebruik van individuele sprekers/schrijvers minder lexicale variatie vertoont.

20. Tweetaligheid

Opdracht 20.1

Vraag: Noem zeven veel gesproken talen in Nederland.

Relevante paragraaf: 20.1 en 20.2

Antwoord: Naast het Nederlands onder meer: Surinaams (oftewel Sranan, de belangrijkste creooltaal van Suriname), Papiamentu (de creooltaal van Aruba, Bonaire en Curaçao), Moluks Maleis, Arabisch, Fries, Engels, Turks, Koerdisch, Tamazight (een Berbertaal). Deze laatste taal is overigens veel vaker de moedertaal van Nederlandse ingezetenen van Marokkaanse herkomst dan het (Marokkaans-)Arabisch.

Suggestie: Het is mogelijk om te verwijzen naar onderzoek naar thuistalen, bijvoorbeeld een onderzoek van Guus Extra e.a. naar thuistalen van bijna 14.000 leerlingen uit het Voortgezet Onderwijs in Den Haag (G. Extra e.a. (1998), *Allochtone talen in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: VNG-uitgeverij). Uit een schriftelijke enquête bleek dat er naast het Nederlands 78 talen werden genoemd (bovendien vermeldden ruim honderd leerlingen een onbekende of niet te classificeren taal). De meest gesproken (allochtone) thuistaal was volgens de onderzoekers Hindi, met zo'n 1400 sprekers. Vermoedelijk wordt hiermee gedoeld op Sarnami, de op het Hindi gebaseerde taal van Surinamers van Hindoestaanse herkomst. Overigens kwam het Engels op de tweede plaats met ruim duizend sprekers. Veel talen hadden één spreker, onder andere Mongools, Oekraïens, Wolof (een Afrikaanse taal) en Zulu.

Opdracht 20.2

Vraag: Is er in Friesland sprake van diglossie? En hoe is dat in een dialectsituatie?

Relevante paragraaf: 20.2

Antwoord: Voorheen was er sprake van diglossie, met het Fries als L-taal voor de informele sfeer (bijvoorbeeld als thuistaal) en het Nederlands als H-taal, die ook op school werd geleerd. Van twee kanten is de functiescheiding de laatste decennia 'aangetast'. In de eerste plaats heeft het Nederlands terrein gewonnen in de informele sfeer. Anders geformuleerd: het Nederlands is

geïnfiltreerd in de informele domeinen. Daarnaast is het Fries ook min of meer geaccepteerd als communicatiemedium in officiële domeinen. Zo kunnen bestuursorganen in Friesland voor het opstellen van overheidsdocumenten kiezen voor het gebruik van de Nederlandse of de Friese taal. Ook bij rechtszittingen kan er Fries worden gebruikt. Tenslotte is het onderwijs een formeel domein, vroeger zeker het exclusieve terrein voor de H-taal. Na enkele experimenten in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, krijgen leerlingen in Friesland ook enkele uren per week les in het Fries. Hierbij kan verder worden bedacht dat het Fries vroeger wel een 'echte' L-taal was, maar dat ze in tegenstelling tot andere L-talen wel gecodificeerd was in een woordenboek en een grammatica, en dat er een uitgebreide literatuur in het Fries bestaat.

In een dialectsituatie is er (in ieder geval traditioneel) ook sprake van diglossie. Het regionale dialect – bijvoorbeeld het Twents – wordt over het algemeen thuis geleerd en het is de taal voor informele situaties. De standaardtaal daarentegen wordt vooral op school geleerd en het gebruik van die standaardtaal past bij formelere situaties (hoewel veel dialectsprekers die standaardtaal met een al of niet zwaar accent zullen spreken). Deze functiescheiding begint ook in dialectgebieden te verdwijnen. Het Standaardnederlands wint aan invloed in de informele sfeer, terwijl daarnaast bijvoorbeeld locale radio-uitzendingen in het dialect kunnen plaatsvinden.

Opdracht 20.3

Vraag: Veel talen van inheemse volken sterven uit en worden vervangen door dominante talen uit hetzelfde gebied. Probeer mogelijke nadelen en voordelen van dit proces voor de sprekers aan te geven, en voor de mensheid in het algemeen.

Relevante paragraaf: 20.2

Antwoord: Het gaat hier dus om taaldood. Voor individuele sprekers kan het een probleem zijn dat de taal die ze van huis uit spreken, verdwijnt; daarmee verliezen ze iets wat bij hun leven, bij hun sociale situatie hoort en wat ook een belangrijk symbool van hun eigen identiteit is. Ook kan het problematisch zijn dat steeds minder mensen (bijvoorbeeld familieleden) hun moedertaal spreken. Dat beperkt hun (informele) communicatiemogelijkheden. De 'gebruikswaarde' van een taal wordt minder. Voor 'de mensheid in het algemeen' (of misschien moet er gezegd worden: voor de cultuur in het algemeen) is het een nadeel dat een uniek 'product' van het menselijk leven zomaar verdwijnt. In dit opzicht kan je taaldood tot op zeker hoogte vergelijken met het vernietigen van andere cultuurproducten, zoals schilderijen en beelden. Als de betreffende taal ook geschreven wordt, dan wordt de literaire productie in die taal ook ontoegankelijk (behalve na vertaling in een meer gangbare taal).

Als voordeel kan genoemd worden dat individuele sprekers vermoedelijk een meer algemeen gangbare taal als moedertaal zullen krijgen (in volgende generaties), wat de algemene communicatiemogelijkheden vergroot en ook contact met andere culturen kan bevorderen. De 'mensheid in het algemeen' heeft er in die zin baat bij, dat meer mensen makkelijker met elkaar kunnen communiceren omdat ze een gemeenschappelijke taal hebben.

Zowel bij de individuele als de algemene voor- en nadelen gaat het dus eigenlijk steeds om een meer pragmatisch argument (communicatiemogelijkheden) en een meer ideëel argument (verlies van een cultuurgoed).

Suggestie: Bedenk dat het hierboven lijkt alsof er een keuze moet worden gemaakt tussen twee talen, terwijl tweetaligheid ook een reële mogelijkheid is. Zo kunnen nadelen (verlies van een

cultuurgoed) worden vermeden, terwijl er wel sprake is van een voordeel (mensen spreken ook een andere taal met meer communicatiemogelijkheden).

Opdracht 20.4

Vraag: Kan je twee voorbeelden noemen van taalpolitiek van de Nederlandse overheid, waarbij één voorbeeld betrekking heeft op het Nederlands en het andere op tweetaligheid, met name de positie van minderheidstalen?

Relevante paragraaf: 20.3

Antwoord: Taalpolitiek die betrekking heeft op het Nederlands:

– spellinghervorming;
– stimulering van het onderwijs Nederlands aan buitenlandse universiteiten.

Taalpolitiek die betrekking heeft op tweetaligheid, met name de positie van minderheidstalen:

– mogelijkheden voor Onderwijs in Allochtone Levende Talen (in de eerste vier groepen van het basisonderwijs gedurende enkele uren per week, maar wel gericht op introductie van het Nederlandstalige onderwijs via de eigen taal; in de laatste vier groepen van het basisonderwijs kan er buiten schooltijd voor enkele uren OALT worden aangeboden, los van het Nederlandstalige onderwijs en gericht op verdere verwerving van de eigen taal);
– het ter beschikking stellen van voorlichtingsmateriaal en dergelijke (bijvoorbeeld over huursubsidie, over onroerend-goedbelasting, enz.) in verschillende talen, met name Arabisch, Turks en Engels;
– de mogelijkheden voor het gebruik van minderheidstalen (met name Turks en Arabisch) in radio- en tv-programma's.

(Zie ook hierboven opdracht 3 over het Fries.)

Opdracht 20.5

Vraag: Veel kinderen spreken van huis uit niet de taal die op school wordt gebruikt. Welke argumenten worden er aangedragen om een transitioneel tweetalig onderwijsprogramma voor zulke kinderen te rechtvaardigen?

Relevante paragraaf: 20.4

Antwoord:

– De kloof tussen school en thuis wordt kleiner;
– Kinderen leren over het algemeen het best in de taal die ze het best beheersen;
– Het levert een bijdrage aan taalbehoud van de minderheidstaal (de mogelijkheid bestaat natuurlijk om dit juist als contra-argument te hanteren op basis van het uitgangspunt dat integratie gebaat is bij verlies van de eigen taal en acceptatie van de meerderheids- of nationale taal als thuistaal);

Bovendien – maar dat is een argument van andere orde – geven transitioneel tweetalige programma's over het algemeen goed resultaten te zien.

Opdracht 20.6

Vraag: Veel jongeren in Nederland gebruiken in hun onderlinge taal woorden en uitdrukkingen uit andere talen, bijvoorbeeld in de volgende zin.

Woelah, man, ik heb helemaal geen doekoe (waarin *woelah* uit het Arabisch afkomstig is en *doekoe* uit het Sranan).
'Ik zweer het je, man, ik heb helemaal geen geld.'

Is hier nu sprake van codewisseling of (lexicale) interferentie?

Relevante paragraaf: 20.6

Antwoord: Er lijkt hier eerder sprake te zijn van lexicale interferentie dan van codewisseling, omdat er bijvoorbeeld geen wisselingen van grotere eenheden uit het Nederlands en grotere eenheden uit het Sranan optreden. Vanuit verschillende talen worden er losse woorden of (korte) uitdrukkingen geleend. Bedenk ook dat codewisseling voorkomt onder tweetalige taalgebruikers, zoals de Turks-Nederlandse voorbeelden in 20.6 ook laten zien. Bij lexicale interferentie, zoals in het zinnetje in deze opdracht, is er over het algemeen geen sprake van competentie in de talen waar woorden uit geleend worden. Het betreffende zinnetje zou bijvoorbeeld afkomstig kunnen zijn uit de mond van een moedertaalspreker van het Nederlands, die noch Arabisch, noch Sranan spreekt.

Opdracht 20.7

Vraag: Zijn Engelse leenwoorden altijd goed in te passen in het Nederlands? Maak eens verleden-tijdsvormen van een aantal Engelse werkwoorden als *to save*, *to delete* en *to check*.

Relevante paragraaf: 20.6

Antwoord: Engelse leenwoorden zijn over het algemeen goed in te passen in het *mondelinge* Nederlands. Niet-Nederlandse klanken worden meestal òf overgenomen òf aangepast. Een woord als *goal* kan dus op z'n Engels worden uitgesproken of op z'n Nederlands: [ko:l]. Engelse woorden kunnen ook makkelijk in de Nederlandse morfologie worden ingepast, zoals onder meer het voorbeeld in de tekst van 20.6 ook laat zien waarin van een Engels nomen een Nederlands werkwoord wordt gemaakt: 'Zij heeft de hele middag *gecomputerd*'.

Anders is het met het *geschreven* Nederlands. Leenwoorden worden over het algemeen geschreven in de oorspronkelijke Engelse spelling, maar de vervoeging van Engelse werkwoorden kan problemen opleveren. Voor *to save* en *to check* is dat nog niet zo problematisch: 'zij savede' en 'hij checkte', hoewel met name het woordbeeld van *savede* voor veel mensen een beetje vreemd zal lijken. Bij *to delete* is het ingewikkelder. De verleden-tijdsvorm wordt gevormd op basis van het klankpatroon van het werkwoord. Als we uitgaan van het 'vernederlandste' werkwoord *deleten*, dan eindigt de stam van het verbum op een *t*, en dat betekent dat er *-te(n)* achter gevoegd moet worden voor de verleden-tijdsvorm. Dat betekent dat de verleden-tijdsvorm wordt: 'Madelon delete*te* de overbodige

regel'. In dit geval maakte het woordbeeld een nog vreemdere indruk dan *savede*. Het 'probleem' is natuurlijk opgelost als *deleten* ook in de spelling zou vernederlandsen, en dus *delieten* zou worden met als verleden-tijdsvorm *deliette*. Een woord dat in dit opzicht vergelijkbaar is met *deleten* is *skaten* ('op skates rijden').

Suggestie: Het is mogelijk om kort in te gaan op participia van oorspronkelijk Engelse (werk-) woorden in geschreven Nederlands. Veel mensen hebben de neiging om de suffixen gedeeltelijk Nederlands en gedeeltelijk Engels te maken zoals in *gechecked*, waar het volgens de spellingregels van het Nederlands *gecheckt* zou moeten zijn. Er zijn zelfs mensen die twijfelen bij een werkwoord als *typen*: *getypt* of *getyped*. Vermoedelijk is dit mede afhankelijk van hun uitspraak. Als ze het werkwoord op z'n Nederlands uitspreken, zullen ze zeer waarschijnlijk ook *getypt* schrijven.

Opdracht 20.8

Vraag: In opdracht (6) stond een zinnetje uit die vorm van jongerentaal die wel *straattaal* wordt genoemd. Hieronder volgt nog een voorbeeld.

Ik ga nieuwe patas buyen.
'Ik ga nieuwe schoenen kopen'

waarin *patas* is overgenomen uit het Sranan en *buyen* uiteraard van het Engelse *to buy*. Zou je straattaal een soort creooltaal kunnen noemen?

Relevante paragraaf: 20.7

Antwoord: Nee, straattaal is geen creooltaal, maar het gevolg van het invoegen van leenwoorden uit een andere taal. Een creooltaal komt voort uit een pidgin, die ontstaat wanneer mensen met elkaar moeten communiceren en geen gemeenschappelijke taal voorhanden hebben. Zoals in 20.7 wordt betoogd, kan zo'n pidgin uitgroeien tot een creooltaal. Bij straattaal is er veel eerder sprake van een bepaalde variëteit van het Nederlands, die wordt 'gekleurd' door het (overvloedig) gebruik van leenwoorden uit een andere taal, met name uit het Sranan en het Engels. Hieronder volgen nog enkele voorbeelden van dat soort leenwoorden, die overigens soms een vluchtig bestaan hebben omdat ze weer snel vervangen kunnen worden door andere woorden die 'in' raken.

pipa (Surinaams)	– pistool
gila (Surinaams)	– gulden
sma of *smaatje* (Surinaams)	– meisje
do (afgeleid van *dough*, Engels)	– geld
wazzup (afgeleid van *what's up*, Engels)	– wat is er aan de hand / hoe gaat het?
ibne (Arabisch)	– flikker, klootzak
lan (Turks)	– man(zoals in 'Hé, man, wat ga je doen?')

In straattaal komen ook veel Nederlandse woorden voor met een nieuwe betekenis, zoals *ballen* voor 'vrijen', *flex* (vermoedelijk afgeleid van *flexibel*) en *gruwelijk* voor 'heel goed / fantastisch'; *gruwelijk* of ook wel *gru* is vermoedelijk een verkorting van iets als 'gruwelijk goed'. Er zijn overigens in straattaal (of meertalige jeugdtaal) opvallend veel woorden om die betekenis weer te geven. Naast de genoemde onder meer ook *cool*, *vet* (beiden aan het eind van de vorige eeuw al een beetje achterhaald, dus niet meer 'in'), *da bomb*, *span*, *basis*, *tranga*, *master* en *dope*. (N.B. Zie ook het antwoord bij opdracht 2 in hoofdstuk 18.)